

MARULIĆEV LJETOPIS
(IV)
(RUJAN 1991 — KOLOVOZ 1992)

Mirko Tomasović

IX. 91.

Iz dana u dan s Marulićem, te 2. ovoga mjeseca dobih u ruke izrezak s rečenim nadnevkom beogradskog lista *Vreme* (str. 56) sa člankom *Kažiprst Henrija VIII.* Tu se govori o rijetkim knjigama s područja bivše Jugoslavije, koje su pohranjene u londonskim bibliotekama ili se pojavljuju na dražbama. Posebno auktor priloga ili auktorica (J. N.) izdvaja primjerak Marulova *Evangelistara*, koji je Henrik VIII. iskitio bilješkama. Spominje se da je Marulić preveden »čak i na holandski«, što izazivlje znatiželju za identifikacijom pretpostavljenoga prijevoda. Osmoga rujna bila je, čini mi se, subota, u šetnji Tkalčićevom naiđoh na Tonka Maroevića, koji me upoznao s g. Franom Paraćem. Kako sam znao da on pripravlja operu *Judita*, malo sam ga »intervjuirao«: opera bi trebala biti izvedena u Hrvatskomu narodnom kazalištu u Zagrebu u sezoni 1992/93, radi na njoj dvije godine, Tonko mu piše riječi, vidim da je »zagrijan«. Taj vrlo ugodni razgovor podsjetio me na Papandopolovu operu *Marulova pisan*, praižvedenu 14. kolovoza 1970. na Splitskom ljetu. Riječi je napisao dr. Vojmil Rabadan, koji je ujedno bio redatelj, kao što je skladatelj bio i ravnatelj. Marka Marulića pjevaše Vladimir Ružđak, a Miru Papalić Nada Puttar-Gold. Prisustvovao sam predstavi i sačuvao popratni program. Sjećam se te vedre splitske noći na Peristilu i da mi je bilo pomalo otužno što praižvedba nije imala odjeka u medijima. I općinstvo je bilo tijekom izvedbe dosta suzdržano. Oživjelo je tekar na kraju uz napjev *Splite-grade*. Zaplet počiva na Rabadanovoj zamisli, u kojoj Mira Papalić, kao neka Antigona, izlazi iz preplašenog Splita da bi pokopala muža ubijenog po Turcima u opsjednutom Klisu. Taj čin Marulić stavlja sugrađanima za primjer, podsjećajući ih na biblijsku Juditu, i oni pohrle upomoć junacima iz Klisa te pod zapovjedništvom Petra Kružića odagnaju Turke ... Slučaj je htio da sam nakon predstave svratio u buffet *Jadran* na Zvončacu, gdje sam zatekao ugodno društvo i upoznao se s Editom Karađole, izvršnom interpretatoricom Marulove čakavštine. Ona je, naime, poslije pripravila recital iz *Judite*, s kojim je višekratno nastupala u primorskim mjestima. Sredinom 1970, zajedno s Tonkom Maroevićem »pripremao«

sam se već za slijedeću 1971, kad je valjalo dati do znanja slavnu obljetnicu *Juditina* prvotiska (1521–1971); predložili smo ravnatelju NZ »Marko Marulić« Tomislavu Slavici izbor iz Marulovih hrvatskih i latinskih tekstova pod naslovom *Plavca nova*, što je on ne samo prihvatio, nego i objavio potkraj 1971; zapravo točno u dane Karadorđeva knjiga se pojavila iz šibenske tiskare. Tada u Splitu, pamćenje me ne vara, nije postojao neki posebit žar za Marulićem, što je bilo razvidno i iz stava spram Papandopulove opere. Pokojni Tonči Marović nastojao je oživiti živu Marulovu čakavsku rič, ne samo svojom reinterpretacijom, nego i javnim promicanjem u okviru natjecanja za recitatore u srednjim školama. Tako smo Tonko i ja mogli prijateljski dijeliti maruloljublje. No, zabrazdih u prošlost. Zanima me kako će libretist i skladatelj nove opere s predloškom u Marulovoj *Juditi*, dakle dvojac Parać–Marović, zasnovati njezino tkivo u odnošaju spram Papandopulo–Rabadanove prezentacije. Nisam mnogo saznao. Slutim da će to biti modernija opera i libretto, na čemu se ozbiljno radi. Preporučio sam se gospodi da me ne zaborave prigodom prve izvedbe.

Potkraj mjeseca primio sam pismo iz Grenoblea od monsieura Bénéa, koji kanda pojačava svoj rad na Maruliću, otkako se u Hrvatskoj zametnuo rat za opstanak. Pismo počinje: »Kako da Vam izrečem svu našu tugu i svu našu tjeskobu pred bolnim događajima, koji tako kruto pogađaju Vašu zemlju.« Javlja mi da očekuje iz Praga potvrdu da je S. Lomnický preveo Marulovu *Carmen de doctrina*. Predmnijeva da je ta pjesma prevedena ili adaptirana i na nizozemski, njemački, španjolski, portugalski, možda i na poljski. On nastavlja potragu prema tim indikacijama.

X. 91.

Homo imago et amicus Dei, Miscellanea in honorem Ioannis Golub, Pontificium collegium Croaticum sancti Hieronymi, Romae 1991, raskošno opremljen zbornik na 703 stranice, donosi i studiju dr. Drage Šimundže *Otac hrvatske bibličistike — Marko Marulić bibličist i teološki pisac* (str. 88–95). Čini mi se važnom tvrdnja iz te studije da se Marulić »više priklonio pučkoj teologiji nego skolastičkom umovanju«, koju tumačim kao nedvojbeno njegovo književno–vjerničko doživljavanje Biblije, zbog čega su u latinskim mu spisima zamjetljivi i pjesnički, mistički uzleti. U literarnom pogledu tako se religiozni prozni tekstovi u Marulića mjestimično preklapaju s esejistikom, što sve pridonosi čitljivosti i komunikativnosti Marulova nabožna štiva. Drago Šimundža pak s više studija o teološkim dimenzijama Marulova opusa biva pouzdanim stručnjakom za taj fundamentalni aspekt okvirne analize marulologije. Iz Novoga Sada dobijam izrezak iz beogradske *Politike* od 5. X. Veliki naslov *Henri Osmi čita Marulića* i mali tekst (str. 17, u kojem se izvješćuje o vezi Henrik VIII — Marulić. Tvrdi se da je *Evangelistar*, koji je engleski kralj čitao u riznici britanske knjižnice, pronašao kustos Sava Pejić. Posredništvom profesora Bénéa dostavljen mi je dopis g. Pejića (zapravo: Sava Peić), u kojem stoji da je došlo do zabune. Po njegovim spoznajama Marulić nije preveden na nizozemski. Neumorni g. Benić javlja mi također da radi na temi sv. Bernard i Marulić, povrh toga na temi Marullus – Sabellicus. Potonjeg drži Marulićevim plagijatorom.

Zapanjujućom točnošću izlazi *Marulić*. U broju 5 (rujan–listopad), koji je u knjižarama već sredinom ovog mjeseca privlači mi pozornost pjesma *Pismo Europi* (str. 581–582), koja počinje:

*U pismu papi rimskom i kršćanskoj Europi
Cvilu tu mi cviljaše pjesnik onaj hrvatski*

Marko Marul slavni

Vozmlauwání Křestian

ského Cílowka s Pánem Gezu Křystem,
na kříži / pro spasení wššech wěřících roztažením / m
ut w nowé z písem swatých w Křemý čestě / na gedenácte Epla
lab k pobožnému rozgimání Bohabogným lidem, složené / A
na swětlo, prácy y nákladem Adama Klementa Pízenského /
na ten čas Kazatelč slova wěčné Prawy / a Služebník a
Cyrkwe Swatě / shromažďující se k nestonálemu
potěšení / w Měste Wranstir, wydané : Léta
tohoto, 97. mnohými Dřadky Božskými
naplněného.

Callat: 6. v.

Odstup to odemne atbych se w čem chlubil / gediné
w Kříži Pána našeho Gejisse Křysta.

*Felix qui Domini mortis uult noscere causas:
Nam sine fit causa quicquid in orbe nihil.*

Wytiseno w starém Dřstě Pražském
w impresoš Gijla G. D.

*cvilu tu mi cviljaše na vratima Splita grada;
Svagašnjim navalama otimač muči nas ...*

U nekoliko je stihova auctor pjesme, Mato Marčinko, parafrazirao i Marulovu *Suprotiva Turkom*, koja je, od kada je napadnuta Hrvatska, vrlo često citirana, izvođena, prizivana. Marulićeva poslanica papi Hadrijanu VI, na koju cilja g. Marčinko, kako znamo iz povijesti, nije potaknula nikakvu akciju u pomoć i potporu Hrvatskoj. Prva polovina listopada grozna je čak i u Zagrebu. Pucaju iz vojarni, za zračnih uzbuna iz nasuprotnih nebodera gađaju nas snajperima, u skloništim slušamo radio-vijesti o sveopćem napadaju na dobra i ljude cijele nam domovine od Vukovara do Konavala. Prekinuo sam rad na prepjevu Tassova spjeva. U »Školskoj knjizi« pred izlaskom je *Judita*, koju sam priredio, te treba nadgledati korekture i ostalo, i to je jedino na čemu sam uspio od intelektualnog rada očuvati pribranost.

U *Radovima* Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža« br. 1/91, na str. 101–108, tiskan je zanimljiv »izvorni znanstveni članak« Josipa Bratulića pod naslovom *Marulićeve »Starozavjetne ličnosti« i hrvatska biografika. De veteris Instrumenti viris illustribus commentarium* jedno je od Marulovih djela, što ostade, sve do g. 1979, u rukopisu (još se ne zna zašto), pa nije znanstveno obrađivano. Prof. Bratulić ga je vrlo vješto uvrstio u žanrovski kontekst, europski i hrvatski. Kvalificira ga ovako: »Ono otkriva Marulića kao srednjovjekovnoga pisca ali i renesansnog mislioca koji o vrlini (*virtus*) piše drugačije nego srednjovjekovni pisci, ne prestajući misliti kao moralist prvenstveno, ostaje negdje po sredini između hagiografa i karakterologa.«

XI. 91.

Mjesec dana putovaše pismo Charlesa Bénéa iz Grenoblea do Zagreba. Francuski prijatelj zgraža se nad vladanjem bešćutne Europe prema hrvatskoj patnji, uspoređujući ga s držanjem Europe prema Hitlerovim smicalicama sa sudetskim Nijemcima. Šalje mi recenziju knjige slavnoga Jozefa IJsewijnja (*Companion to neo-latin studies*, Louvain 1990), koju je pripremio za tisak. U njoj se posebno osvrće na prezentaciju hrvatskih latinista na čelu s Marulićem.

Obilazeći knjižare, počev od knjižare *Mladosti*, Ilica 7, naiđoh na *The Bridge*, 1–2/91, koji je u cijelosti posvećen recepciji hrvatske literature u Poljskoj. Taj je dvobroj uredila madame Joanna Rapacka, a obasiže gotovo 400 stranica, sa zadivljujućom akribijom i stručnošću. O Maruliću su na poljskom objavljene četiri studije, tri od kolegice Rapacke (jednu do sada nisam registrirao: *O rodzimych wzorcach poetyckich Marka Marulicia, czyli o problemie tzw. začínjawców*, *Studija z Filologii Rozyjskiej i Slowianskiej*, 1978, s. 123–129), a četvrta od kolege J. Magnuszewskog: *Od Nabuchodonozora do Smail-agi Czengicia, Pamietnik Slowirski*, XXVIII (1978), s. 79–90. Štoviše, ta studija Magnuszewskog uvrštena je u dvobroj, tako da sam je mogao, koliko naslućujem poljski, i pregledati. Riječ je o paraleli između Marulića i Mažuranića, čime se bavio i prof. Rafo Bogišić.

»U Zagrebu je 7. XI. 1991. u 89. godini života umro suradnik *Marulića* i *Danice* dr. Josip Vrana, poznati slavist«, *Marulić*, br. 6, str. 846. Časni pokojnik pripremljao je temeljitu studiju o Marulićevu prijevodu Kempenčeve knjige *De imitatione Christi*. Raspolagao je s nekim rukopisom iz srednjovjekovnog razdoblja i nestrpljivo je očekivao pojavu kritičkoga izdanja Marulićeva prijevoda te knjige, e da bi podastro komparativnu raščlambu. Javlja mi se povremeno telefonom. Pozivi su odjednom izostali. Je li završio tu studiju, u koju je uložio posljednje napore u svojemu životu? U istom broju *Marulića*, a u rubrici *Vijesti*, štije se: »U *Vjesniku* od

7. IX. 1991. Dubravko Horvatić piše o aktualnosti poezije Marka Marulića u vremenu kad je Hrvatska suočena s rušiteljskom mržnjom. «Štije se također: »Franz Leschinkot piše u dnevniku *Allgemeine Zeitung* iz Mainza od 30. VII. 1991. o Marku Maruliću spominjući i našu reviju *Marulić*.« Taj sam članak iz A.Z.–a svakako htio imati u dokumentaciji, pa sam pohodio uredništvo *Marulića*, gdje me susretljivi tajnik časopisa g. Svevlad Slamniĝ upoznao s urednikom. G. Petar Grgec, s kojim sam zapodjenuo dojmljiv razgovor izvan naše teme, nije posjedovao taj broj njemačkog lista, a, koliko sam shvatio, u rečenom članku bilo je više riječi o časopisu nego o onomu koji je časopisu nadahnuo ime. *Zrcalo*, god. I, br. 1, Zagreb 1991, »časopis za poeziju«, izdaje HFD, glavni urednik Vinko Brešić, prije inaugurativnog slova, donosi kao motto 14 stihova iz Marulove *Molitve suprotiva Turkom*. Slučajno ili ne, prvi je prilog u tom časopisu francuski prepjev Tinove pjesme *Petar Zoranić* iz pera gospodina Jugoslava Gospodnetića, u kojoj se spominju *les flûtes de Marul*. Treći je prilog, redimice, Gospodnetićeva verzija, za koju bilježi da mu je treća, Tinove pjesme *Oproštaj, c'est-à-dire En prenant congé*. Motrim kako je prepjevatelj pofrancuzio ona draga mjesta, gdje se Marul apostrofira:

*Même si fidèles d'une hérétique erreur,
nous honorons celui (autant que cette terre)
qui en croate forgea force livres en vers,
ce Marulić Marko, de Split, cet enchanteur.*

Završetak još je bolji:

*Adieu, ô Marul! Nous partons, étant pris
par le désir immense d'un soleil plus beau:
le pavillon claque; on s'en va, nous les rebelles!*

Na francuski je od Markovih djela dvaput prevedena *Institucija* (Paul du Mont i Geoffroy de Billy) i dvaput prepjevana *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi* (Charles Didyer, Anne d'Urfé). Prevedena mu je i jedna hrvatska pjesma (djelomično), *Molitva suprotiva Turkom* u Seghersovoj antologiji *La poésie croate* (Paris 1972, p. 20–23). Janine Matillon je vrlo vjerno slijedila izvornik (*Prière contre le Turc*):

*Dieu tout-puissant et créateur de toutes choses,
ton courroux, détourne-le, aie pitié de nous.
Sur ton peuple fidèle jette un regard bénin,
qui sous le joug des Turcs souffre de mille morts.
Ils ont brûlé les bois, pillé les hameaux, les villes,
ils ont emmené, ligotés, jeunes et vieux.*

Studeni 1991. bio je težak mjesec. Ne bih ga se ni sjećao. Veselilo me tekao novo izdanje *Judite*, na kojem sam radio i u skloništu, a posljednje otiske pregledavao sam u zgradi »Školske knjige« u Masarykovoj za jednog prozračnoga i sunčanog dana, što je pogodovalo neprijateljskom zrakoplovstvu. Zatulile su sirene.

XII. 91.

Piše mi (14. XII) dr. Charles Béné. Posvetio se problemu je li slavni Sabellicus plagirao Marulića. Riječ je o *Instituciji* koja je, koliko je do danas ustanovljeno, tiskana g. 1506. SABELLICUS JE UMRO ISTE GODINE, a Battista Egnazio objavio mu je spis *Dictorum factorum exempla, libri X*, g. 1507, koji u dvanaest poglavlja ima potpuno iste naslove i svetačke primjere kao u *Instituciji*. Po mišljenju

prof. Bénéa, slučaj je isključen. Obavijestio sam g. Benića da je *Institucija* napisana g. 1498–1499, što su tvrdili Franjo Šanjek i Drago Šimundža, dakle, znatno prije od 1506. Možda je i prije tiskana? On se također dao na istraživanje književnoga i religioznoga konteksta koji je mogao inspirirati Marulićevu *Carmen de Doctrina*, pa iz Münchena očekuje mikrofilm djela izdana u Mlecima 1495, gdje su okupljene pjesme o Isusu na križu. Očekuje i iz Praga mikrofilm češke adaptacije iste pjesme. Nadalje, započinje još jedan rad, koji bi osvijetlio spone Marulove *Institucije* s dva traktata svetoga Bernarda (*Liber de modo bene vivendi, Ad quid venisti?*). Naš prijatelj iz Grenoblea radi strpljivo i neumorno, postajući postupno privatni detektiv za Marulićevom slavom diljem Europe, s dokumentacijom i kartotekom, koje zaslužuju počasni naslov minimarulološkog instituta. I to sve čini za svoju dušu i na svoj račun. Prilozi su pismu separati: Charles Béné, *Nouveaux documents sur la diffusion en France de l'oeuvre de Marulić*, Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance, Tome LII, n° 3, pp. 617–622, Genève 1990; Anne d'Urfé et Marc Marule, Festival d'Histoire de Montbrison, 3–7 octobre 1990, Renaissance européenne et phénomènes religieux 1450–1650, pp. 347–358. Prilozi su pismu povrh toga pet fotokopija u svezi s Marulićevom *Carmen*. Čime i kako uzvratiti za toliku ljubav i skrb ne samo za Marulića nego i za Hrvatsku. Na završetku pisma g. Béné nadodaje da pripravlja album izdanja, prijevoda i adaptacija rečene *Carmen*, koji će album posvetiti *à la Croatie martyre!* Poslao sam mu kao mali božićni dar jedan otisak iz mape *Judita u hrvatskoj likovnoj umjetnosti* i novoizašlu *Juditu*. Telefonirao mi je da mi zahvali.

Spomenutu mapu izdao je Književni krug u Splitu potkraj 1991, uredio je Josip Bratulić i napisao istoimeni predgovor, preveden i na engleski. »Ova je mapa tiskana u 400 primjeraka u rujnu 1991. dok je rat bjesnio Hrvatskom te nije mimoišao ni naš drevni grad Čakovec ni tiskaru *Zrinski*. Grafičari *Zrinski*g tiskali su i opremili ovu mapu znajući da knjige — više od svega drugoga — svjedoče o nama i našem vremenu za neka bolja vremena.« U mapi su zastupljeni Josip Biffel, Dubravka Babić, Josip Botteri–Dini, Ljubo Ivančić, Petar Jakelić, Vlado Jakelić, Vasilije Jordan, Rudi Labaš, Željko Lapuh, Ivan Lovrenčić, Jakov Pavić, Zlatko Prica, Dimitrije Popović, Ivica Šiško, Mile Skračić, Matko Trebotić, Zlatan Vrkljan, ovitak Bela Csikos Sessia. Osamnaest hrvatskih slikara risalo je *Juditi* u čast, kako zorno pokazuje ova edicija, i to čuvenih i priznatih. Šteta što se o tome ništa nije čulo u javnosti. Marulićev spjev, sudim, blizak je i suvremenicima, kao što je s početka stoljeća nadahnjivao Sessiu, te Celestina Medovića, Otona Ivekovića. Na neki je način Marulić i dio povijesti hrvatskog slikarstva, jer su pokraj motiva iz *Judite*, umjetnici pokušali predočiti njegov lik (portreti Bele Csikosa i Emanuela Vidovića). Kiparska prezentacija uzvisila je Marulića Meštrovićevim spomenikom, a u ovo vrijeme bistu su mu izradili Marko Gugić i Ante Ivanišević, koliko vidim po meni dostupnim publikacijama. Radove g. Gugića i g. Ivaniševića, naime, nisam vidio izravno nego u reprodukcijama u periodiku *Kulturna baština*, Split 1991, koji mi je ljubazno odposlao urednik prof. Sapunar. svezak 21. *Kulturne baštine* tiska dva priloga o Maruliću. U prvomu Branimir Glavičić (str. 25–34) problemski razglaba svoj auktorski rad na prevođenju, prepjevavanju, priređivanju i komentiranju latinskih Marulovih djela, donoseći dragocjene zapažaje, budući da je taj rad fundamentalan za ostvarivanje projekta Marulovih *Opera omnia*. Zamijetiti je da je Branimir Glavičić na temelju neposredna iskustva ponajbolje spoznao Marulićevo latinističko umijeće, pa je i mogao marulologiju obogatiti lingvističkim analizama. Ne valja zaboraviti da u Marulićevu sveukupnu književnom opusu na latinštinu otpada gotovo 80 % napisanog, što govori o dimenzijama Glavičićeva posla.

Ante Sapunar (str. 35–46) prikazuje fenomen Marulićeve pobudnosti, koji se očituje u velikom broju pjesničkih sastava u njegovu slavu. Time auktor prosljeđuje istraživanje Vojmila Rabadana, usmjereno definiranju Marulića u slikarskim, kiparskim, glazbenim i književnim djelima hrvatskih umjetnika. Zaključak je i sugestivno istodobno: Maruliću je ispjevano toliko pjesama da bi se od njih mogla oblikovati zbirka, štoviše probranih priloga.

Marko Marulić, *Judita*, XX. izdanje, priredio Mirko Tomasović, »Školska knjiga«; Zagreb 1991, Biblioteka Dobra knjiga, urednica Asja Petrović, recenzentice Karmen Milačić i Ksenija Popović Humski, grafički urednik Tomislav Jukić, naklada 5000 primjeraka. Kako obično biva s Marulićevim knjigama, i u pogledu *Judite*, valja nadopuniti podatke o izdanjima. Upozorila me gospođa Petrović da je Školska knjiga nadotiskala nakladu *Judite* iz g. 1974. I zaista, došao sam u posjed edicije Marko Marulć, *Judita*, *Pjesme*, Zagreb 1976, s naznakom »drugo izdanje«. Prema tome ovo bi izdanje iz 1991. bilo XXI. Budući da ono sadrži i pretisak prvoga izdanja, istodobno je i XXII. Od 1971. do 1991. *Judita* je tiskana u 11 objavaka. Pet puta sam i ja »sudjelovao« u izdanjima. S Tonkom Maroevićem pripremio sam pokraćenu verziju za *Plavcu novu* (1971), za Grčićevo izdanje iz 1983. napisao sam predgovor, za Moguševu iz 1988. jedan od popratnih tekstova, ova sam dva u istoj knjizi priredio. Ne tražim zahvalnicu ni pohvalnicu, već želim ukazati da sam kroz tih dvadesetak godina Marulićev ep pročitao bezbroj puta, analizirao uzduž i poprijeko, a da »juditologija« ima još štošta reći. Makar je u bibliografiji radova o *Juditi*, koju je izradila Neda Anzulović (izdanje *Judite*, Split 1988), navedeno gotovo 120 jedinica, izvanredno višeslojno bogatstvo tog spjeva (jezično, stilsko, komparatističko, poetološko, naratološko, versifikatorsko) i njegova povijesna pozicija u hrvatskoj književnosti, zahtijevaju daljnja pomna istraživanja u pojedinostima i cjelini. Monografije o *Juditi*, neka se zna, još nemamo. Priređujući ovo »jubilarno« izdanje, zamijetio sam, primjerice, da se nitko da sada nije pozabavio Marulićevim bilješkama i opaskama, komentarima i napomenama, kojima je opskrbio svoj pjesnički tekst. Tu ima izazovne građe, proznih pasusa, objašnjenja prevedenicâ, razvidno novostvorenih: »Saužgi djački se zovu holocausta.« To je Marulićeva biljaška uz stih: »Saužge činiše gori na oltarek«, VI, 341. Pokraj stiha: »... a oltar pokriše zgora cilicijem.«, II, 140 slijedi objašnjenje: »Cilicij harvacki se zove vričišće«, pa nam ono svjedoči o Marulovom odnosu prema tudicama i dokumentira kako je zvao svoj jezik. U borbi za nacionalno ime jezika, što se vodila sve do nedavno, često se navodio argumenat auktorova iskaza o *Juditi* »u versih harvacki složena«, iako se u tom kontekstu *harvacki* veže priloški, a ne pridjevski uz *verse*, tj. Marulić naglasuje da je svoj spjev ispjevao na hrvatski način, »po običaju naših začinjavac«; u okviru i po standardima domaće versifikacije. Tu, dakle, Marulić izjavljuje svoju pripadnost hrvatskoj poeziji, a u citiranoj napomeni uz *cilicij* jezik poimence hrvatskim zove. Osobito su zanimljive duže Marulićeve bilješke, kad čitatelju želi protumačiti aluzije na mitološke i biblijske ličnosti, pripovijedajući im ukratko njima pripadne zgode, od kojih bi se moglo izlučiti nekoliko samostalnih »pričica« na hrvatskom jeziku u prilog Marulićeve prozne vještine. Kolega Bratislav Lučin također je došao na pomisao da Marulićeve bilješke uz *Juditu* zaslužuju poseban interpretativan pristup.

Inače, na priređivanju *Judite* za Školsku knjigu radio sam nekoliko mjeseci, zapravo mnogo više nego sam pretpostavio u prvi mah. Prethodno izdanje u istoj biblioteci, koje je priredio Marin Franičević, valjalo je u zadanomu grafičkomu okviru i u metodološkim standardima edicije, uskladiti s Moguševim kritičkim izdanjem. Naišao sam na mnogo posla. Bilo je, kadšto, nužno konzultirati i sva

važnija izdanja *Judite* (Jagić–Kukuljevićevo, Kušar–Kasandrićevo, Štefanićevo, Slamnigovo, Grčićevo, Morović–Franičevićevo, ono iz g. 1974). Srećom, Moguševo izdanje tekstološki je pouzdano i ne donosi nove nedoumice. U odnosu na prethodna, međutim, poglavito glede Franičevićeva čitanja, imade lijep broj preinaka i korekcija, pa je sve to trebalo unijeti, odlučiti se na povrat pravopisu primjerenijem izvornom tekstu, revidirati popratna tumačenja. Tijekom radnih kontakata s urednicima »Školske knjige« predložio sam da se usporedice objavi i pretisak prvoga izdanja, što je, zahvaljujući odobrenju ravnatelja »Školske knjige« g. Miljenka Žagara, i prihvaćeno. Prijedlog je motivirala spoznaja da je faksimil–izdanje iz 1950. teško dostupno, da će učenici, kojima je edicija namijenjena, dobiti zoran uvid u baštinu starih knjiga, slova i tiskarskog umijeća i da će se olakšati posao znanstvenicima, juditolozima. Pretisak je uspio iznad svih očekivanja. Spretno je umetnut u knjigu, na dobro izabranu papiru i »očišćen« od mrlja, koje su zapreka čitanju. Rekonstruirana su mjestimično čak i slova koja su nedostajala pretisku iz g. 1950. Grafički urednik radio je vrlo savjesno i profesionalno. Razumljivo je da sam se jako obrađovao kad sam knjigu primio u ruke (27. XI), a javno predstavljanje upriličeno je 18. prosinca u svečanoj dvorani »Školske knjige«. Oprostite mojemu sjećanju: bio je užasan ratni dan s bolnim vijestima na Radiju, topovi su pucali na Pokupsko, tisuće granata padale su na Sunju, palile se kuće u Letovaniću. Okupilo se mnogo štovatelja Marula, prijatelja i suradnika, govornici su bili Miljenko Žagar, Bepo Bratulić i Tonko Maroević. Nemoguće je bilo izbjeгти znakovitost trenutka i osloboditeljsku poruku *Judite*, neko preispitivanje u vremenu i prostoru, a i moju ulogu u promicanju i poticanju Marulova štovanja. Učinilo mi se da je dostojno i pravedno reći i ovo: »Ja bih ponešto umanjio ocjene o mojem radu na Maruliću, što su ih iznijeli prethodnici, jerbo su pohvale preuveličane. Dosta se bavim Marulićem, možda i previše, ali ne onako i onoliko kako bih želio. Rado bih se, kad bi to bilo moguće, potpuno posvetio Marulu; ali, u našim okolnostima, u uvjetima koji ne dopuštaju takve stupnjeve uže specijalizacije zbog širih i prijekih obveza, to je pusta želja. No, kad bi se želja i ostvarila, nedostajalo bi mi sposobnosti za marulološku potpunost, recimo, lingvističke spremne, erudicije, polivalentne energije, radnog prostora ...« Napomenuo sam da je za Marulovo djelo potrebno intenzivno daljnje proučavanje po skupinama stručnjaka i pohvale usmjerio prema aukturu *Judite*. Ne znam jesu li te moje riječi zazvučale kao neka formula poniznosti, tek tako; no, proizašle su iz činjeničnoga stanja. Ne sjećam se više kako, u svoje sam slovo upleo Tinov *Oproštaj*, spomenuo Tinovu gostionicu »Blato« na puškomet od dvorane gdje smo boravili, istaknuo dubinsku vezu između *Judite* s početka XVI. stoljeća i *Oproštaja* s početka XX, što je potaknulo Zlatka Crnkovića da nam za pridodatak krasnoslovi Tinovu zvonjelicu. Od Marulića do Ujevića, »tour et retour«. Zlatko je inače čitao ulomke iz *Judite*. Slušao sam ih u sličnim zgodama višekrat i opet sam uživao u interpretaciji Marulovih stihova, u jasnoći versifikatorskog tijeka, pomniji za rime i oblik, što naši glumci zanemaruju, pozivljući se tvrdoglavo na svoje pravo individualizacije teksta. Zlatko Crnković daje Marulu Marulovo, jer poznaje iskonski tekst i način njegova očitovanja kroz stih i strofu.

Popodne sam u prvomu programu Hrvatskog radija čuo prikaz Đurđe Mačković o predstavljanju *Judite* (*Dnevne novosti*, 17h), a sutra pročitao u *Večernjaku* (19. XII, str. 22) članak Mirjane Jurišić o istoj temi s inspirativnim naslovom *Knjiga za sva vremena*. *Glas koncila* od 29. prosinca 1991, str. 7 bilježi kratko »promociju« pod naslovom *Prva hrvatska autorska knjiga iz pera –gr–*.

U božićnim i novogodišnjim čestitkama u dva p.s.–a aluzije na Marulića. Prijateljica iz zemlje Iberije javlja mi da će kad »uhvati malo vremena« skoknuti do

knjižnice u jednomu lučkom gradu i pogledati »ono što sam je zamolio.« Očevidno je zaboravila što sam je zamolio, a zaboravila je i to da mi je to već pisala uz čestitke za 1991. U međuvremenu sam podatak o prijevodu Marulića dobio iz Nacionalne biblioteke iz Pariza. Kolega iz Zajednice nezavisnih država nije otišao do Sveučilišne biblioteke u svojemu gradu, jer on stanuje dosta podalje, gotovo u predgrađu, pa će to učiniti prvom zgodom. Neće nikada. Poslao sam Milu Foretiću jedan primjerak novoobjavljene *Judite* u opsjednuti Dubrovnik. Taj se primjerak nije probio do Grada ili su ga crnogorski rezervisti otuđili kao ratni plijen.

I. 92.

Novogodišnji broj *Večernjeg lista* donosi razgovor sa Zlatkom Jakušem, »autorom hrvatskog novca«, i sliku jedne od budućih hrvatskih novčanica: vrijednost 500, lik Marka Marulića prema Meštrovićevu spomeniku, u pozadini se naziru crteži iz *Judite*. Tako će na novčanici od 500 kruna, nadajmo se konvertibilnoj, Marulić označavati vrhunsku vrijednost. Petoga siječnja u Kazalištu *Gavella* održava se lutkarska predstava *Judita* Marka Marulića, zakazana za 25. studenoga, ali je bila odgođena zbog zračnih uzbuna. 5. siječnja 1524. umro je Marko, pa ga u emisiji »Dogodilo se na današnji dan« Hrvatski radio spominje, navodeći podatak da je *Institucija* imala 20 izdanja. Imala ih je, gospodo, koliko mi je poznato, 56!

Ljubaznošću kolegice Klare Gönc Moaçanin proslijeđen mi je dopis iz Budapesta, iz biblioteke National Széchényi Library, International exchange service, u kojem stoji popis Marulovih knjiga iz njihova fundusa: *Institucija* (1506), *Qinquaginta parabola* (1517), *Evangelistarium* (1516), *De humilitate et gloria Christi* (1519), *Dialogus de laudibus Herculis* (1524), *Epistola ad Adrianum VI* (1522), još jedna *Institucija* pod drugim naslovom (Antverpiae 1593) i jedna iz Kölna (1503), Nutiusova *Opera omnia* (navedena im je pogrešna godina izdanja). Među Marulićeva djela uvrštena su i dva grčko-talijanskog istoimenog humanista Marullusa. Nije prvi put da dolazi do zabune te vrste.

15. siječnja piše mi kolega, urednik *Mogućnosti*, prof. Bratislav Lučin iz Splita. Uz tekuće vijesti oko »okruglog stola« i tiskanja zbornika, potrudio se da temeljito pregleda *Juditu*, koju sam priredio za Školsku knjigu. Vrlo je zadovoljan. Štoviše, upozorio me i na jednu tiskarsku grešku i »odobrio« neke moje male zahvate glede teksta. To je, uostalom, i jedina recenzija rečenog izdanja, s kojim sam se bavio od travnja do rujna 1991.

29. siječnja uputio sam Književnom krugu popis sudionika »okruglog stola«, predviđenog za 21. travnja u Splitu.

30. siječnja lijepo pismo od g. Bénéa u kojem, među ostalim, stoji da je predložio jednom nakladniku da napravi antologiju hrvatskih religioznih pjesama na čelu s Marulićem. Istoga toga dana *Vjesnik* u serijalu *Europa u Hrvatskoj i Hrvatska u Europi* (str. 8) publicira esej Zdravka Zime *Marulovi baštinići* apostofirajući našeg Marka kao književnika s europskim habitusom s pravom prvenstva.

Forum, 1–2/92, bogat je prilozima. Čitajući ga naiđoh u raspravi Antice Menac *Frazeologija Mažuranićeve Smrti Smail-age Čengića* na str. 263. opis frazema, što ih je rabio Marko Marulić, Brne Karnarutić, Ivan Gundulić i Ivan Mažuranić. Zanimljivost je u tome što su ti frazemi još uvijek u uporabi. Navodim dva: »ljuta guja«, »bili dan«, s time što je u Mažuranića *bijeli*, a u Gundulića »bio/bijeli«.

Čudesnom upornošću Miljenko Foretić, ratu i okruženju usprkos, bdije i objavljuje svoj časopis *Dubrovnik*. U prvomu ovogodišnjem broju tiskan je i moj prilog *Pohvalnice Dubrovniku* (P. Ronsard, M. Marullo, L–P. Thomas), gdje sam

iznio podatke o Marulovu istoimenjaku (Michele Marullo Tarcaniota, *Marullus*), koji se u literaturi višekratno zamjenjivao s našim piscem. Problem je u tomu što je Michele suvremenik Marka, jer je živio od 1453–1500, i što je kao i Marko studirao u Padovi, te napisao djelo slična naslova *De Principium Institutione*.

II. 92.

Neumorni g. Béné šalje mi (5. II) »prve i zadnje stranice prepjeva« na češki Marulićeve *Carmen de doctrina*, koji pripisuje Šimonu Lomnicky. U isti mah knjižničar Nacionalne biblioteke u Pragu Petr Voit opskrbio ga drugim prepjevom Marulove *Carmen*. Taj prepjev je načinio Adam Klemens, Prag 1597, desetak godina poslije prvoga. Potražio sam mladu kolegicu, bohemisticu, na Fakultetu i zamolio da se prihvati teme Marulić u češkim prijevodima.

6. veljače stiže mi pismena zamolba ravnateljice Naučne biblioteke u Splitu da surađujem savjetima u organizaciji izložbe *Tiskana Marulićeva djela u Hrvatskoj i Europi*. Poslao sam joj omotnicu građe iz svoje dokumentacije (fotokopije naslovnica, plakati, programi) i zaželio mnogo uspjeha. Gospođa ravnateljica prof. Ivanka Kuić poslije me zamolila da održim govor na otvaranju izložbe. Ljubazno sam joj napomenuo da na raznim stranama i u raznim zgodama često govorim o Maruliću, da sam već time dosadio sebi i drugima. Nije prihvatila tu neospornu činjenicu, pa sam ustvrdio: »Budući da je riječ o Maruliću i uz to molba jedne dame, dobro. Ionako je održati govor najlakše od svega.«

»Školska knjiga izdaje istoimeno glasilo, u kojem je na drugoj stranici broja od 11. veljače vijest *Judita u pravi trenutak* kratko izvješće o »promociji« od 18. prosinca prošle godine. Dobio sam i, s malim zakašnjenjem, dječji časopis istog nakladnika *Modra lasta* (br. 15. I. 1992, str. 6–7), gdje je vrijedna urednica Asja Petrović riječju i slikom učenicima prikazala novoizашlu *Juditu*.

III. 92.

3. ožujka pošiljka iz Grenoblea. Što opet šalje marljivi gospodin profesor Béné? Cijeli tekst češke adaptacije Šimona Lomnickoga, nacrt studije *Marcantonio Coccio Sabellico, plagiaire de l'Institutio de Marco Marulić?*, teze studije *Valère-Maxime, modèle de Marulić?* Pošiljka je oplemenjena iskrenom brigom za hrvatske jade. Prof. Bénéa izdvojio sam u svojem razgovoru za *Večernji list* (1. III. 1992, str. 24). Razgovor, koji je vodila gospođica Andriana Škunca, započeo je i završio s Marulićem, a na kraju rekoh (u svezi čina priznavanja Hrvatske): »Oslanjajući se na naše vrijednosti, njegujući duh i ukus sredozemnoga i srednjoeuropskog prostora, ponajlakše ćemo se prilagoditi i zahtjevima međunarodnog supostojanja. Radini, uljudni, snošljivi nadvisit ćemo sve nevolje i nadolazeće pogibli. Suzdržani na riječi, žestoki na djelu, a ne obrnuto. *Salus publica suprema lex!* ... Možda ovo na kraju zvuči dosta moralistički, to znači marulićevski. Nije zgorega vraćati se pravim počelima.«

Večernji list od petka 20. ožujka, na str. 18–19 iz pera Branke Kamenski navješćuje za 26. III. predstavu *Judita* zadarskih lutkara na Hrvatskoj televiziji esejističkim naslovom *Udovica spasila grad* i esejistički oblikovanim člankom.

Došao mi je u ruke i posjed debeli *Ljetopis Hrvatske akademije*, knjiga 95, Zagreb 1992, gdje sam s velikom tugom surađivao. Napisao sam kratak nekrolog Tonču Petrasovu Maroviću, umrlu za prošlogodišnjih Marulovih travanjskih dana. Preokrećući svoje listine i fascikle, namjerih se na neki požutjeli list *Slobodne*

Dalmacije, koji mi je on poslao, a na poleđini ispisao: »Kad će monografija o Maruliću?« To bijaše potkraj 1987? Tončev upit bijaše i mala opomena, i osokoljenje, i bodrenje, a njega se nije smjelo iznevjeriti, osobito što se tiče duga Maruliću. Na str. 205. *Ljetopisa* vidim da Akademijin Zavod za povijesne znanosti iz Zagreba izvješćuje: »Dovršeni radovi u vezi s priređivanjem za tisak djela »Inscriptiones antiquae latinae Salonis repertae« Marka Marulića (J. Neralić)«. Veselimo se.

Tridesetog i prvog ožujka piše mi prof. Béné i šalje svoju spomenutu recenziju knjige Jozefa Hsewajna, priopćena u: Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance, Tome LIV, Genève 1992, pp. 263–266.

Šjor Srećko Diana objavio novu knjigu pjesama, *Koža kože*, u zagrebačkom »Naprijedu« (1991). Čitam, čitam (uz upozorenje ponajvećega živućega potrošača poezije Tonka Maroevića) šjor Diane verse i vidim da u trima pjesmama dozivlje Marula i njegove »libre«: u pjesmi *Opaske, Podne na Peristilu* i *Turist iz kantuna*. Vrijedi navesti odgovarajuću kiticu iz prvospomenute:

*O tjeskobama Ti besjedim o Marule
o krletci za Čovjeka.
Vjerojatno će netko
u nekom budućem vremenu
pročitati Tvoju Instituciju.*

IV. 92.

Valjat će uzeti duži zalet, jer su se u travnju zbile mnoge marulofilske događovštine. Od Književnoga kruga iz Splita dobih službeni program »Marulovih dana«: okrugli stol, prezentacija *Judite* u izdanju »Školske knjige«; prezentacija likovne mape *Judita*, prezentacija *Latinskih manjih djela I*, sastanak redakcije *Sabranih djela*. Sve je, hvala Bogu, izvršeno od 21–23. travnja, izim prezentacije likovne mape, jer Josip Bratulić nije mogao doći u Split. Nije mogao doći ni Tonko Maroević, koji je trebao predstaviti novo izdanje *Judite*, pa ga je u toj zadaći zamijenio Boris Senker i tako se uputio stazama marulologije. Program mi stigao 5. travnja, a 6. travnja na tribini DHK održava se razgovor o Marulovim danima sa stajališta kazališnog programa i popratnih manifestacija. Ja sam na kraju govorio o okruglom stolu, počevši besjedu: »Na ovogodišnjim Marulovim danima bit će riječi i o Maruliću ...« Katalonist Tonko pohodio po prvi put odabranu zemlju i našao vremena da svrati u jednu barcelonsku knjižnicu, gdje je u popisu našao primjerak, iz isusovačkog vlasništva, Marulova *Evangelistara* (Coloniae 1532). 14. travnja piše mi prof. Béné i šalje za okrugli stol u Splitu dva sažetka radova *Marulić et saint Bernard* i *Sabellico, plagiaire de Marulić*, na koji okrugli stol nije uspio doći zbog rata. 13. travnja u *Vjesniku* članak gospođice Dubravke Vrgoč *Marulovi dani*, a govori se o dramskom programu. Pišem članak za *Slobodnu Dalmaciju* o peripetijama s imenom, prezimenom i latinskim nazivom Marulove auktorske iskaznice, pripravljam svoj prinos za okrugli stol, odgovaram g. Bénéu, nagovaram sudionike okruglog stola da ne odustanu od puta u Split, pa na kraju ispadne da na stolu, stroju i brzoglasu imam na rasporedu gotovo isključivo Marula. »Sada je mjesec travanj, proljeće jur se sprema, itd«, parafraziram onaj stari šlager, »izim Marula drugoga ničeg nema«, pa mi dobro dođu predavanja na Fakultetu, gdje pripovijedam o europskim pjesnicima romantizma, te o portugalskim pjesnicima modernizma. Sjetih se da se navršila obljetnica, kako sam u pokojnom *Vjesnikovu* čedu, VUS–u, predlagao da se podigne Marulićev spomenik u Zagrebu. Žalibože, jer nitko taj

prijedlog nije uzelo u obzir. Pišem nov članak za novine s istom nakanom, pa si mislim: poslat ću ga u *Večernjak*, on je pravi zagrebački list, čitaju ga gradski poglavari, visokonakladan je, prodaje se odlično u inozemstvu. Opet nisam imao sreće: ovaj put prijedlog mi nije ni objavljen, pa ga preporučujem Vašoj pozornosti (*Prilog 1*). Članak, kako vidite, ima podnaslov *travanjski podsjetnik*. Literarne konotacije ovog mjeseca, barem što se tiče slavni pjesnika, jako su poticajne. Petrarca je sreo Lauru »baš u sat prvi, travnja šestoga dana«, Eliotova *Pusta zemlja* počinje izjavom: »Travanj je najokrutniji mjesec ...«, Marulova *Judita* nosi nadnevak travnja ...

Od utorka do petka, od 21. do 24. travnja u Splitu se odvijaju Marulovi dani (u nekim »materijalima« već se zovu i Marulićevi dani), moram reći, vrlo sadržajni. Prvi dan: okrugli stol. »Štovani gospođe i gospodo, počinjemo s radom u slavu Marulovih tekstova i umjetničke riječi. Ovogodišnji okrugli stol imat će dva čina. Prvi je ovjeravanje zapisnika s prošlogodišnjih razgovora. Zapisnik ste dobili, a zove se *Colloquia Maruliana I*. Ima riječ Darko Novaković. »Nakon Darkova sažeka prikaza, držao sam nužnim nadodati da je kolega Bratislav Lučin uz podršku Vedrana Gliga posebno zaslužan što smo dobili u dostojnoj opremi zbornik s prošlogodišnjeg »okrugljaka«: Građa je ponajprije objavljena u *Mogućnostima 11/12*, proširena s nekoliko srodnih priloga, a zbornik je tiskan i sa sažecima na engleskom jeziku. U drugom su činu izlagali i razgovarali akademici Ivo Frangeš i Branimir Glavičić, gospođa Klara Gönc-Moačanin, gospođica Herci Ganza, Darko Novaković i Mirko Tomasović. Gospođa B. Lučin i Charles Béné tijekom nisu prisutni, ali će poslati svoja priopćenja za dojučić zbornik *Colloquia Maruliana II*. Čuli smo dosta podataka i tumačenja vrijednih pozornosti, pa taj zbornik očekujem sa znatiželjom. Svi koji su dobili u ruke *Colloquia Maruliana I* gotovo su zadivljeni onim što se u njemu može naći. Darko Novaković je napomenuo da nigda nije susreo na nekom znanstvenom razgovoru toliko sažetih, novih obavijesti o predmetu, Tonko Maroević veli da je građu pročitao na dušak, Josip je Bratulić razdragan, Pavao Pavličić, koji je pisao potpurnu recenziju za novčanu pomoć zborniku, ugodno je iznenađen. Ja sam pak uvjeren da svi oni koji se bave Marulićem trebaju dobro pročitati *Colloquia Maruliana I* i da se više ne može napisati bilo koji novinski ili sintetični članak o Marulu bez konzultiranja tu podastrite građe. Ukratko ću reći i zašto, očekujući reakcije stručnjaka.

Gotovo trećinu prostora zbornika zaprema prilog dr. Miloša Miloševića iz Dobrote *Sedam nepoznatih pisama Marka Marulića*. U prvomu pismu, upućenu Jeronimu Čipiku 19. srpnja 1501, Marko izvješćuje o smrti brata Ivana, koji je na galiji dobio vrućicu. Zapovjednik broda nije dopustio da se Ivan prenese na kopno radi liječenja. I brat mu je Petar teško bolestan. Dovedeni liječnik Siva iz Šibenika ne daje puno nade. Uz pismo Marul prijatelju šalje i svoj spis na talijanskomu o nevoljama kršćana zbog turske najezde. Taj spis, za koji se do sada nije znalo, vjerojatno nosi dragocjene naznake o Marulićevoj zauzetosti. Diljem pisma Marulić iskazuje bolnu tjeskobu zbog jednoga poraza kršćanskih vojaka (»chavalli ungari et croati e stradioti«), koji se zbilo na tlu Hrvatske (»qui, in le parte de Chroatia«), spominje pohod Skender-paše prema Zagrebu. U post-scriptumu spominje također da je završio *Juditu* i s nekim ponosom preporučuje spjev prijatelju, autoidentificirajući se s Danteom (»venite et vedetila, direte che ancora la lengua schiava ha el suo Dante«), željan afirmacije materinskog »jazika« (»lengua nostra materna«). Eksplicitne izjave iz ovoga pisma izvanredni su dokazi Marulićeve domovinske skrbi i osjećaja pripadnosti hrvatskomu književnom prostoru. U drugomu pismu istom Čipiku nakon tjedan dana (26. srpnja 1501) javlja o smrti i drugoga brata, Petra, držeći

da je umro od zarazne vrućice. Kako iz Marulićeva životopisa imamo malo čvrstih dokumenata, ti su podaci vrijedni: u trećemu pismu Ćipiku (2. studenoga 1501) tuži se na bolest majke, gotovo je već oplakuje, jer je u takvu stanju da jedva prima i tekuću hranu. Opet zbori o *Juditi*. Moli Ćipika da mu vrati rukopis na nekoliko dana ako nije počelo tiskanje («*See non è comminzata stampirse, me la mandate per qualche zorno.*»), jer želi napraviti neke preinake i ispravke. Ne zaboravimo: *Judita* je, prema dostupnim izdanjima, prvi put tiskana g. 1521, a, kako vidimo iz rečena navoda, već je bila poslana na tiskanje g. 1501, odmah pošto ju je auktor završio. Koji su razlozi uvjetovali to zakašnjenje, postoji li više verzija spjeva, je li posrijedi bila neka zapreka objavljivanju? U ovomu pismu Marulić šalje Ćipiku neke sonete, jamačno na talijanskom. Tragom naznake, Miloš Milošević potrudio se da odgonetne koji su to soneti, pozvavši se na dva talijanska soneta što ih je g. 1936. Mirko Deanović uvjetno pripisao Maruliću. On drži da je Marulić uistinu njihov tvorac, na temelju uvjerljivih indikacija, pa ih objavljuje uz svoj prepjev. Tako napokon spoznajemo Marulićevu trojezičnost i na otmjenoj pjesničkoj razini: pišaše latinske, hrvatske i talijanske stihove u najzahtjevnijim oblicima. Pisma Ćipiku pisana na talijanskom preveo je g. Milošević, dok su ostala na latinskom, a preveo ih B. Glavičić. Upućena su Jakovu Grassolariju. Ono od 3. ožujka 1502. zapravo je meditativna poslanica i spada u Marulov latinski opus. Kratko pismo, datirano 25. kolovoza, bez naznake godine i mjesta, otvara dva važna pitanja, vezana uz Marulićevu bibliografiju, dataciju, auktorstvo spisa, sindrom tiskanja knjiga, čime se marulolozi bave od početka, od Kukuljevića, a zagonetaka još uvijek ima dosta. U pismu Marul, naime, izvješćuje Grassolarija da mu na njegov zahtjev šalje latinski spis *De imitatione Christi*, koji bilježi i Marulov životopisac i prijatelj Natalis, a tom se spisu zametnuo trag. Je li uopće tiskan ili je ostao u rukopisu, valjat će utvrditi. U istomu pismu (ono se u Miloševićевой prezentaciji javlja kao V.) Marulić moli da mu se pošalje nekoliko primjeraka («*aliquot exemplaria*») *Evangelistara* i kaže da je Francescu di Consorti već poslao tu knjigu na dar. U času pisanja ovog pisma, nema dvojbe, *Evangelistar* je već bio tiskan. Miloš Milošević bio je u nedoumici kako datirati pismo, ako je do sada poznati prvotisak *Evangelistara* tek iz g. 1516. Odlučio se za tu godinu, premda napominje: »Odmah moram priznati da bi podaci iz tog pisma, kao i njegova arhivska lokacija u omotu (pismo br. V, između IV i VI pisma, tj. između 1502. i 1507. godine), bolje sugerirali neku raniju godinu« (str. 18). Ima, međutim, nagovještaja da je *Evangelistar* zapravo tiskan znatno prije od 1516, tj. da su postojala i njegova prethodna izdanja, na što upućuju i ove Marulićeve formulacije iz pisma Grassolariju. Jednu smo indikaciju čuli i tijekom diskusije na okruglom stolu, a iznio ju je prof. Glavičić, prepričavajući razgovor s fra Petrom Runjom, koji mu je priopćio da je na tragu podataka o mnogo ranijim izdanjima *Evangelistara*. Valjat će se pozabaviti ovim neriješenim pitanjem, a čini se da će o tome biti još zborna u našem ljetopisu. Nije samo riječ o godini prvotiska *Evangelistara*, nego i o situiranju Marulova opusa na razmeđu XV. i XVI. stoljeća i dvojbi što je Marulić radio i pisao prije *Judite* i hrvatskog prijevoda Kempencčeva spisa *De imitatione Christi*, za koje je faktografski utvrđeno da su nastali od 1499. do 1501. No vraćamo se šestomu pismu, upućenom Grassolariju g. 1507. Marulić izvješćuje svojeg nakladnika da radi na dovršenju *De imitatione Christi*, ali i da je napisao djelo *Vita beati Hieronymi*. Dao ga je na prijepis, pa će ga zatim poslati na ocjenu i tiskanje istomu. Još nije utvrđeno kakva je bila daljnja sudbina tog Marulićeva djela o sv. Jeronimu, koji je za njega bio osobnost prvog reda veličine i pisac kojega je cijenio i pokušao nasljedovati. Pismo sedmo datirano je 26. travnja 1515. Dr. Milošević u tom svežnju Marulićevih pisama, koji je otkrio u Državnom arhivu u Mlecima, vidi samo dio

korespondencije Marulića s Ćipikom i Grassolarijem. Tako je ostala za sada nepopunjena praznina između 1507. i 1515. U potonjem pismu Marulić napominje Grassolariju da mu se vratio iz Mletaka brat Valerij, koji je Grassolariju dostavio konačnu verziju spisa *De imitatione Christi*, što znači da je zaista dugo radio na tom rukopisu. Usavršavao ga je, prema uputama i Grassolarija, i sada, regbi, s nekim nestrpljenjem i neurozom očekuje da ugleda svjetlo dana. Nije identificiran nijedan primjerak tog spisa, nije mu pronađen ni rukopis. Po ovom pismu zaključiti je jedino da je *De imitatione Christi* knjiga u koju je Marulić uložio mnogo truda i mnogo vremena, a što je u njoj zapisano, možda će ipak jednoć izviriti iz kakva arhiva ili knjižnice. Malo objašnjenje: Natalis navodi *De imitatione Christi* kao dio Marulova opusa, a vjerojatnije je da ga je čitao u rukopisu nego kao tiskotinu. U pismu od 26. travnja 1515. Marulić piše Grassolariju da je »nemali broj naših ljudi, koji su ga svojevremeno čitali«, a među njima je zacijelo i Natalis. Dva, dakle, latinska djela, *Vita Beati Hieronymi* i *De imitatione Christi*, izašla su iz Marulove spisateljske radionice i upućena nakladniku Grassolariju u Mletke, i tu naše spoznaje prestaju. Oba su napisana s velikom pomnjom i predanošću, to je sve što se može kazati, jer su kao i onaj spis na talijanskom s kršćanskom i antiturskom inspiracijom, nadamo se, zagubljeni, a ne izgubljeni. Čitajući Marulova pisma prepoznajemo da su rečene knjige bile živo prisutne u njegovu životu i spisateljstvu. Odajući priznanje gospodinu Miloševiću na otkriću, obradbi, tumačenju tih pisama, valja još jednom naglasiti da ona bitno proširuju spoznaje o Marulićevu opusu, obiteljskom životu, auktorskim motivacijama i da aktualiziraju razmišljanja o potrebi rekonstrukcije cijelog čvora zamršenih putanja njegovih tekstova i rukopisa. Napisavši ih on ih je davao na prepisivanje u Splitu nekomu tko se time bavio, pa na ocjenu prijateljima; nakon toga su išli na prosudbu nakladniku, razvidno i recenzentima, prepravljao ih je jer su mu to zahtijevali, tražio ih je natrag jer ih je i sam želio usavršiti. Uzdao se u pokrovitelje i iskao njihovu potporu. U tom složenu procesu trošio je vrijeme i živce, imao zavidnika, susretao nemarnike i stroge suce, koji su otezali s odobrenjem ili privolom za tiskanje, a sve to, naravno, nije uspijevao nadvladati svojim perom, talentom i spisateljskom vokacijom. Nužno će biti potražiti nove arhivske dokumente, proučiti stare kataloge, obići razne knjižnice diljem Europe, da bi se sve indikativne niti povezale i napravio vjerodostojan popis Marulovih auktorskih djela, njihovih izdanja i prijevoda. To mi se čini najvažnijim poticajnim zadatkom okruglog stola u okviru travajskih Marulovih dana koji će, ufam se, potrajati barem do 2000. godine. Amen!

Nakon *Sedam nepoznatih pisama Marka Marulića*, slijede *Novi dokumenti o djelima Marka Marulića*, kojima je Leo Košuta iz Pariza vrijedno obogatio zbornik. Dr. Košuta, među ostalim, uglavljuje da je *Editio princeps*, po dosadašnjim bibliografijama, *Institucije* tiskane u Mlecima g. 1507, a ne g. 1506, jer valja uzeti u obzir venecijanski način računanja vremena. Njegovoj preinaci može se dodati nova potkrepa: u VI. pismu, koje objelodanjuje M. Milošević, Marulić piše Grassolariju iz Splita 4. travnja g. 1507. i moli ga da izrazi zahvalnost Franji Lučaninu, što mu je dostavio osam primjeraka upravo tiskane knjige. Naslov knjige se ne spominje, ali je jasno da je riječ o *Instituciji*. Dr. Košuta zatim se osvrnuo na ulogu tog Franje Lučanina (Francesco Consorti, Franciscus Lucensis) kao nakladnika zaključujući da je »u neku ruku više kočio nego pospješivao izdavanje Marulićevih djela«, što se slaže također s naznakama iz novootkrivenih Marulićevih pisama o peripetijama s tiskanjem njegovih spisa. *Institucija* je, pak, nakon tiskanja došla na Indeks Inkvizicije zbog heretičkih pasusa, pa dr. Košuta, koji je ponajbolje upoznat s tim pitanjem, proširuje podatke o spaljivanju u Sieni g. 1564, i izvješćuje o svojim

istraživanjima brojnih popisa zabranjenih knjiga glede Marulićeva slučaja. Saznao je na temelju njih i za nepoznata izdanja *Institucije* (Köln 1540, Antwerpen 1579, Dilingen 1582), zapazio da je, primjerice, portugalski kralj Manuel II. posjedovao u svojoj knjižnici jedan primjerak *Institucije*. Nakon Henrika VIII. evo još jednoga slavna europskog vladara kojemu su Marulićevi pobožni spisi lektira. Iz ovoga priloga doznajemo isto tako da je *Institucija* bila štivo za isusovce, prema službenom odabiru u Padovi g. 1542, istina, djelomično. Isusovački loretski kolegij (razdoblje 1546–1578) posjeduje *Instituciju*, *Evangelistar* i *De humilitate et gloria Christi*. Bavarska gradska knjižnica u Münchenu čuva jedan primjerak trećeg izdanja *Judite*, a njegov je vlasnik bio orijentalist Johann Albrecht Widmanstetter. Na kraju priloga Leo Košuta priopćuje iz rukopisa latinski epigram u pohvalu Marka Marulića, koji je sročio Bartolomeo Merula. Merula je u Splitu između 1478–1489. zarađivao kruh kao profesor latinske slovnice; Marula slavi kao već afirmiranog književnika, što upućuje da je on već tada napisao neka čuvena auktorska djela, dakle znatno prije g. 1500, otkada su Marulićevi tekstovi do sada vremenski bili identificirani. Iz Košutinih novih podataka nude nam se, dakle, mogućnosti za proširbu maruloloških spoznaja i proučavanja. Charles Béné otvorio je recepcijsko područje Engleske (*Marulić i Engleska*) usredotočivši se na izlaganje o Philipu Howardu, prepjevatelju Marulove *Carmen de doctrina* i Johnu Fowleru, nakladniku *Institucije*. Engleski je prepjev interpretirala Ozana Perković, studentica Filozofskog fakulteta u Zagrebu, jer voditelj okruglog stola o Maruliću kani svake godine omogućiti sudjelovanje na toj manifestaciji po jednomu mlađem kolegi iz studentskih redova, e da bi se postupno osvježavao marulološki krug. Karlo Budor napokon je razbistrio jednu dilemu: Marulić je preveden i na španjolski, utvrdio je prijevod ne samo *Evangelistara* nego i *Parabola*. U madridskoj Nacionalnoj biblioteci Karlo je naišao na knjigu *Evangelistario de Marco Marulo Spalatense, Madrid 1655*; na str. 1–701 uistinu je prijevod *Evangelistara*, ali na str. 702–776, nahode se i *Cincuenta parabolas*. Na poleđini zaštitnog lista prednjih korica uočava se crnilom ispisana riječ *Prohivido* (zabranjeno). Dr. Budor potrudio se i prikupiti podatke o prevoditelju (Barolomé Fernández de Revenga), pokroviteljici, posveti, cenzorskom izvješću. U ime inkvizicijskog ureda Juan de Tamayo Salazar priopćuje odobrenje, ali spominje da u tim dvama djelima nema ničega što bi uvjetovalo precrtavanje kao što je to bilo u slučaju *Institucije* (*Dichos y hechos memorables*). Nazire li se na temelju toga i spominjano, ali neidentificirano, izdanje *Institucije* na španjolskom jeziku? Pretpostavka je kolege Budora da su Marulićeve knjige tijekom kolonizacije doprle i do Hispanoamerike. *Colloquia Maruliana I* vrve, dakle, inovacijskim silnicama i poticajima. Bratislav Lučin verificirao je još jedan Marulićev prijevod, ovaj put s latinskog na hrvatski. To je u biti pjesnička parafraza, prepjev s rastezljivim auktorskim transpozicijskim postupkom, u kojem se našla pjesma *Ad Felicem episcopum de Pascha* Venancija Fortunata preobrazivši se u Marulićevu *Od uskarsa Isusova*. Prof. Lučin iscrpno analizira rečeni postupak, davši mu traduktološki i komparatistički okvir. Ja sam u zborniku odgovorio na naznačeno pitanje veze Kašića s Marulićem, utvrdivši da je Kašić, prevodeći Kempfenčev spis *De imitatione Christi*, poznavao i konzultirao Marulićevu hrvatsku verziju rečenog spisa, što znači da je Marulić bio djelatno receptivno prisutan u hrvatskoj književnosti sredinom XVII. stoljeća, čak i svojim rukopisima, netiskanim djelima. Nevenka Bezić-Božanić specijalističkom pomnjom popratila je umjetničke uzeve starih Marulićevih knjiga što se čuvaju u splitskim knjižnicama, a Andrea Zlatar stručno recenzirala Baumannovu monografiju *Davidijade* u povodu njezina hrvatskog prijevoda (»Logos«, Split 1990). Na kraju *Colloquia Maruliana I* donose prethodeći *Marulićev ljetopis* (III).

Colloquia Maruliana I, alias *Mogućnosti 11–12/91*, nisu jedine publikacije tiskane za ovogodišnje Marulove dane. Naučna biblioteka u Splitu (izdanja 9) potrudila se da izda katalog svoje izložbe u Palači Milesi pod naslovom *Marko Marulić, Tiskana djela (1506–1992)* s predgovorom Ivanke Kuć. Organizatori su uspjeli izložiti lijep broj knjiga iz splitskih i obližnjih biblioteka i fotografija Marulićevih izdanja iz Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Naučne biblioteke u Zadru, Knjižnice HAZU u Zagrebu, Kantonalne knjižnice u Luganu, Narodne knjižnice u Warszavi, Sveučilišne knjižnice u Genovi i Nacionalne knjižnice u Madridu. Književni krug iz Splita, urednik Bratislav Lučin, izdavač je *Kataloga Marulićevih dana '92*, koji sadrži program manifestacija raznih splitskih ustanova (Književni krug, Matica hrvatska, Narodno sveučilište, Društvo prijatelja kulturne baštine, Naučna biblioteka). Ovaj je katalog zapravo popratna knjižica. Urednik je uvrstio šest tekstova, vezanih za raznolike manifestacije Marulovih ili Marulićevih dana (B. Lučina, M. Tomasovića, J. Bratulića, Smilje Grimani, Antuna Sapunara). Tiskan je i mali prospekt (Francuzi takav zovu *le dépliant*) netom spomenutog programa, a stigla su iz tiskarnice *Latinska manja djela I, Opera omnia*, sv. XI. Nakon mukotrnog putovanja iz Zagreba do Splita kopnom i morem gledam tu hrpicu publikacija, ponajveću igda ostvarenu uz neku marulićevsku priredbu, i neko pouzdanje zamjenjuje mi tjeskobu zbog prizora ratnog užasa, bjegunaca iz Herceg-Bosne, ranjenika, granatiranih zdanja, srušenih zvonika. U hotelu *Park*, gdje sam smješten, nekako turobno: prognanici, starci i djeca. U srijedu 22. travnja program je obilat: jutro počinje polaganjem vijenaca na grob i spomenik Marku Maruliću. U crkvi sv. Frane uz to i mali spomen na godišnjicu Tončeve smrti i topla besjeda Drage Šimundže o »splitskom pjesniku–začinjavcu«, dostojnomu prosljeditelju Marka Marulića i ljudskom pravedniku. Na podnevnomu predstavljanju nove *Judite* u palači Milesi mnogo svijeta, mnogo znanaca, dosta mladeži i primjeren nastup Borisa Senkera u ulozi predstavljača. Popodne u istoj dvorani prezentiraju se *Latinska manja djela I*. (preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić), tj. *Dijalog o Herkulu, O Kristovu posljednjem sudu, Pedeset priča*. Najjednostavnije je kazati da je prevoditelj i prireditelj uzorno obavio posao. U ovaj svezak uvrstio je i novopronađenu poslanicu, posvetu *Dijaloga Tomi Nigeru* uz svoj popratni tekst *Marko Marulić i Erazmo Roterdamski*, te studije Zlatka Posavca i M. Tomasovića o tomu znakovitom Marulovu spisu; *Posljednji sud* tumače Drago Šimundža i Franjo Šanjek; *Priče* svaki sa svojeg stajališta analiziraju Drago Šimundža i Darko Novaković; povrh toga za svako djelo B. Glavičić napisao je potrebiti kratki predgovor.

U četvrtak 23. travnja duga sjednica uredništva Sabranih djela Marka Marulića. Najvažniji mi je motiv kako spriječiti odugovlačenje s radom, održati ritam izdavanja i privesti započeto kraju. U krnjem smo sastavu i, što je najvažnije, nijedan od »dužnika« nije stigao u Split. Držim ipak da smo se dobro dogovarali i jasnije uglavili načela uredničkoga i priređivačkog rada, zahvaljujući u prvom redu Branimiru Glavičiću. Književni je krug ojačao upornost. Isti dan je u gimnaziji »Ntko Nodilo« svečana akademija *Marku Maruliću u čast* i otvaranje izložbe, o kojoj sam u ljetopisu već govorio. Bilo je živo i sadržajno na Marulovim danima. Dok se vraćam autobusom u Zagreb, razgovaram sa suputnikom Darkom Novakovićem u tom duhu. Zadovoljan je školskim programom u »Ntku Nodilo«, rečenom akademijom. Vidim iz navedenih programa da se zamisli prof. Smilje Grimani o približavanju Marulića srednjoškolskoj mladeži lijepo ostvaruju: 27. travnja u Narodnom sveučilištu predviđen je *Kviz o životu i radu M. Marulića*, 29. travnja TV Studio Marjan ima na rasporedu *Završno natjecanje o životu i radu M. Marulića*.

Tisak je, zahvaljujući *Slobodnoj Dalmaciji*, imenito Jakši Fiamengu, pomno izvješćivao o svemu što se zbivalo. Taj splitski dnevnik u broju od 21. travnja (str. 22) objavljuje moj članak pod svojim naslovom *Marulić, Marullus i Marul*, u kojem u feljtonskom obliku skrećem pozornost na Markove imenjake i prezimenjake i iz toga proistekle zabune u atribuciji tekstova. Talijanski humanist grčkog podrijetla Michele Tarcaniota, s humanističkim nazivom Marullus (Marullo), življavaše od 1453. do 1500, dakle u Marulićevo vrijeme. Djetinjstvo je proveo u Dubrovniku, studirao u Padovi, stekao veliku časovitu slavu latinskim stihovima. Fra Marko Marulić (1582–1642 ?) pišaše nabožne hrvatske pjesme, sestra mu je benediktinka u samostanu sv. Arnira u Splitu, njoj posvećuje najpoznatiji sastav, u mladosti je proživio nesretnu ljubavnu aferu. Svjetski leksikoni bilježe još nekoliko Marullusa i Marulla, pa valja biti oprezan, da ne dođe do smiješnih zgoda, kao što je ova: splitski legendarni profesor Josip Barač priopćio je u zagrebačkim *Novostima* iz 1936. (br. 339, str. 11) da je Sandro Botticelli portretirao Marka Marulića, što je uskoro službeno porekao, jer je Botticelli narisao lik talijanskog humanista, a ne našega. Na istoj stranici *Slobodne* Gordana Benić upozorila je na sadržaj *Mogućnosti 11–12* viješću *Prilozi za Marulića*. Isti list dan poslije (22. travnja, str. 23) opširno bilježi sadržaj okruglog stola u članku J. Fiamenga *Europski Marul*. Isto tako 23. travnja (str. 29) J. Pavičić referira o priredbama prethodnog dana (*Počast Maruliću i Petrasovu*). Idemo dalje, *Slobodna* u broju od 24. travnja (str. 15. i 25) objavljuje priloge u svezi Marulovih dana. U prvomu N. Škaričić ironično reagira na slova iz teksta Tinove pjesme *Oproštaj*, koja su ispala s Marulova spomenika (*Traži se poštenu nalaznik*) s fotografijom predmeta. Ja neću više o tome. J. Pavičić prikazuje promociju u Palači Mileši (*Predstavljena Marulićevo djelo*). *Forum* sutrašnje *Slobodne* na uvodnom mjestu (str. 19) objavljuje esej Jakše Fiamenga *Marulovi dani i stoljeća* i podlistak Petra Rossia *Marul, Marjan, pustinjaci i Turci* (str. 26). U nedjelju pak 26. travnja 1992. (str. 25) Gordana Benić podsjeća na inicijativu za osnutak Marulova doma. Ne ću više ni o tome. *Quod scripsi, scripsi*. Za razliku od *Slobodne*, *Vjesnik* je slabo, da ne velim nikako, pratio zbivanja na Marulovim danima, što me oneraspoložilo, pa sam glavnom uredniku g. Radovanu Stipetiću uputio pismo 26. travnja, da bih to pismo za dva dana 28. travnja (str. 6) pročitao s nemalim iznenađenjem i s umjerenim zadovoljstvom u rubrici *Pisma čitalaca*, premda nije pisano za tu rubriku nego na »znanje i ravnanje« g. uredniku. (*Prilog 2*) Potkraj travnja stiglo mi »redovito« pismo iz Grenoblea. Monsieur Béné javlja da je primio *Mogućnosti 11–12/91*. Ushićen je sadržajem. »Iznenađen sam tim više da je taj broj tiskan unatoč ratu, pustošenjima i zadaćama s kojim se suočila nova hrvatska država, a da ne govorimo o mrtvima, ranjenim, izbjeglim bez broja.« Stigao i zapisnik sa sastanka Uređivačkog odbora edicije sabranih djela, održan 23. travnja u Splitu. »Očito je da prijeti zastoj u izdavanju i izvršavanju plana«, pa je odgovornoj gospodi upućeno pismo. *Latinska manja djela II*, za koje se brine Branko Glavičić, bliže se dovršetku. Branko je i u zamahu izradbe latinskog rječnika Marulovih djela. Zborilo se i o ediciji *Encyclopaedia Maruliana*, koja bi došla na kraju, nakon potpunog ostvarivanja sabranih djela.

V. 92.

U nedjeljno prijepodne čitam sa zanimanjem napis Frane Barasa u *Slobodnoj Dalmaciji* (3. svibnja, str. 12). Riječ je o zagonetnom zdanju *Domus Marulorum*, tj. o raspi o tome gdje se nalazila Markova rodna kuća. Po predaji ona je stajala u Papalićevoj ulici (nekoć Žarkovoj), u zgradi gdje je, prosti Bože, početkom ovog

stoljeća radilo i javno bludilište. U povodu 400. obljetnice Marulićeve smrti, tj. g. 1924. općina je obilježila tu zgradu, dala otkaz »kažinu«, te istoga dana, kada je otkriven Meštrovićev spomenik Maruliću, 26. srpnja 1925, postavila mramornu ploču: »U ovoj kući rodio se 18. kolovoza 1450. Marko Marulić prozom i u versih harvacki slažući po običaju naših začinjavac, začetke udari hrvatskoj umjetničkoj knjizi, čovječanstvo obdari djelima uma, zaodjev u njima klasičnim ruhom kršćanski duh. O četirstotoj obljetnici smrti godine 1925. rodni grad ovu spomen ploču postavi.« Mislim da je aktor ovoga teksta na ploči Vinko Lozovina. Indikacija mi je spominjanje Marulićeve proze, kojoj je s pravom Lozovina prvi isticao važnost u konstituiranju hrvatskoga umjetničkog iskaza. Ploču su talijanski fašisti, kako pripovijeda g. Baras, razbili čekićima g. 1942. Ponovno nije podignuta, jer se osporavala valjanost predaje o smještaju Marulićeve rodne kuće na toj lokaciji. *Glas koncila*, isti nadnevak (str. 7) posvetio je vidljiv prostor Marulovim danima člankom Drage Šimundže *Marulićeva baština i poruka*.

Fra Hrvatín Gabrijel Jurišić odgovara na jedno moje pismo od 22. ožujka. Uljudno se ispričava i 4. svibnja iz Sinja grada šalje mi toplu i opširnu poslanicu, u kojoj među ostalim stoji da je i on, i to već 1979. na mariološko–marijanskom kongresu u Zaragosi, predložio da se utemelji *Institut za proučavanje Marulićevih djela*. U zborniku *Advocata Croatiae*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1981. fra Hrvatín je objavio svoj rad s tog kongresa, *Marija u latinskim djelima Marka Marulića*, gdje uistinu stoji (str. 205) da oko Marulićevih djela predstoji još mnogo posla, pa se zalaže za organizirano proučavanje u okviru institucije. Ta zamisao, međutim, ostade tek »vox clamantis in deserto«.

**BRATE HRVATINE, NAŠI NEK PRIJEDLOZI
ODSAD SE SJEDINE I BUDU U SLOZI.
NAMJESNICI MNOZI JER NIŠTA NE ČINE:
MARKO, TI POMOZI IZ RAJSKE VISINE.**

10. svibnja uputio sam pismo gospodinu Bénéu u svezi njegovih istraživanja podudarnosti između Sabellicove i Marulićeve knjige. Našao sam u tekstu Drage Šimundže važan podatak za ovaj predmet, tj. da je Marulićeva *Institucija* napisana između 1496. i 1499, kako stoji u tom tekstu (*Institucija I*, Split 1986), a možda i prije. Nekako se nazire da je i tiskana ranije od g. 1507, pa će se valjati potruditi da se eventualna pređašnja izdanja identificiraju. Nazvao me ovih dana fra Petar Runje na proputovanju za Rim, pa mi pripovijeda preko brzoglasa o više nepoznatih izdanja *Evangelistara* i *Institucije*, signiranih u katalozima rimskih knjižnica. Molim ga da o tome obavijesti javnost što prije. No, on je sada u drugim poslovima i blago mi obećava da će se pojaviti s priopćenjem na okruglom stolu u travnju 1993. Nisam dobio od fra Petra nikakve egzaktne podatke, te ne mogu suditi unaprijed. On poglavito spominje *Evangelistar* iz 1500. Kukuljević je u predgovoru SPH I (str. LIV) spomenuo: »Od Marulićevih bogoslovnih djela ide prvo mjesto njegovomu *Evangelistaru*. Ovo djelo, kako sam u jednoj staroj rukopisnoj bilježki našao, tiskano je prvokrat (...) u Mletcih 1501. u četvrtini.« Na taj Kukuljevićev navod bio je skrenuo pozornost fra Bono Lekić, ali je na tome ostalo, pa smo svi navodili da je *Evangelistarium* tiskan g. 1516. Već sada uz tu godinu valja staviti upitnik.

17. svibnja piše gospodin Košuta iz Pariza i zadovoljan je kako izgledaju *Colloquia Maruliana I*, što primam s olakšanjem.

Dao sam se nagovoriti da napišem scenarij za film o Maruliću. Moj uvjet je bio da ga radim zajedno s Tonkom Maroevićem. Film naručuje ljubazni gospodin Rade

Perković iz HNK-a u Splitu, a producent je *Stella errantis* (Film – video – izdavaštvo – marketing), smješten u hotelu *Panorama* na Trešnjevci. Vodimo 20. svibnja s predstavnicima *Stelle* razgovore i uglavljujemo: edukativni film, trajanje 45 minuta, scenarij 15–20 kartica, sinopsis od 5 kartica, koji valja predati odmah. Nema druge: ja i Tonko napisasmo žurno »sinopsis« (*Prilog 3*) i odnijesmo ga 26. svibnja u *Panoramu*. Čestitali smo si uzajamno; ne samo da smo obnovili zajednički rad na Maruliću, nego smo bili i uzorno ažurni. Scenarij ćemo dogotoviti tijekom kolovoza u Splitu, »na licu mjesta«. Sve smo lijepo dogovorili s gospodom iz *Stelle*. Svečana premijera bit će u HNK-u u Splitu travnja 1993, kao otvaranje Marulićevih dana.

25. svibnja gospodin Béné reagira na moje pismo od 10. svibnja. Po njegovu sudu, nema dvojbe da se Sabellicus »koristio« Marulićevom *Institucijom* (u rukopisu ili tiskanu), za što je našao nepobitne dokaze.

Marulić 3/92, objavljuje eruditski rad *Bogorodica u stihovima hrvatskih latinista* Josipa Mihojevića. Tu će biti i Marulić, nema zbora. Na str. 315–316. govori se o njegovoj pjesmi *O praestans facie Virgo*, prepjevu Petrarkine kancone *Vergine bella*. U bilješci 5 nahodim podatak da je osamnaestostoljetni splitski pjesnik Ivan Dražić taj Marulićev latinski prepjev prepjevao na hrvatski:

*O prilipa kâ krunjena
krunom zvizda, Divo, jesi.*

Dražićev hrvatski prepjev Marulićeva latinskog prepjeva Petrarkine talijanske kancone, međutim, još je u rukopisu (Arhiv HAZU, I c 64). Inače je drugi prepjev iste kombinacije, prvi je Franje Božičevića Natalisa, znamenitoga Marulova prijatelja i životopisca.

Studia romanica et anglica zagrebiensia (SRAZ), vol. XXXVI–XXXVII, Zagreb 1991–1992, posvećena su Vojmiru Vinji. Proslav je iz pera Augusta Kovačeca, koji predstavlja profesorov znanstveni opus: »Ainsi, le professeur Vinja a étudié le calque linguistique dans la langue croate de l'humaniste de Marko Marulić ...« August cilja na studiju, objavljenu u *Radovima* Filozofskog fakulteta u Zagrebu (prvi i jedini zbornik) iz g. 1951, kada je profesor još asistent bio. Čitao sam tu Vinjinu studiju davno i dojmila me se, a malo je poznata i korištena u stručnoj literaturi, premda vrlo potkrijepljeno ide u prilog često isticanoj tezi o Marulićevoj neobično razvijenoj hrvatskoj jezičnoj novotvorbi. Prof. Vinja analizira koliko je Marulić »uspjio obogatiti vlastiti vokabular i izražajne mogućnosti ovom vrstom semantičkih i sintaktičkih inovacija koje zovemo *calque*–ima« (str. 550). Pronašao ih je ukupno 99 (»slučajevi u rimi«) plus 114 (»slučajevi van rime«), rasporedivši ih u leksikološke, frazeološke i sintaktičke (str. 565).

U mjesecu svibnju došla mi je u ruke knjižica u kojoj se hrvatski P.E.N. klub predstavio na kongresu u Barceloni za PEN Congress u Dubrovniku 1993. U knjižici *P.E.N. Croatian Centre Barcelona '92* kolegica hispanistica Mirjana Polić u tekstu *Una relación concreta* ističe: »Los autores españoles del Siglo de Oro leen a Marko Marulić patriarca de la literatura nacional.« Lijepo zvuči na kastiljskom, ali, u međuvremenu smo doznali da su španjolski književnici zlatnostoljetne ere ne samo čitali, nego i prevodili Marula.

VI. 92.

U mjesecu lipnju od davnine mi se događaju nelijepje stvari, pa bih ga u kronici druge vrste rado preskočio. U Markovu ljetopisu preskočiti ga ne mogu. Oveći svežanj pisama i spisa lipanjskog podrijetla traži registraciju. *Novi vjesnik* od 5. VI,

str. 5 objavljuje odluku Sabora o prihvaćanju Zakona o odlikovanjima i priznanjima zajedno sa Šeksovim amandmanom. »Za zasluge u promicanju i obrani hrvatske državotvorne ideje, kulture, znanosti i gospodarstva dodjeljivat će se«, među ostalim, i *Orden Marka Marulića*.

7. lipnja susrećem na Fakultetu Karla Budora. Pripovijeda mi da je nabasao na podatak o španjolskom prijevodu Marulićeve *Carmen de doctrina*. Prevoditelj bi bio nitko drugi nego fray Luis de Granada (*Obras completas*, Valladolid–Madrid 1906–1908, *Adiciones al Memorial de la vida cristiana*). U Zagrebu ne može doći do Granadinih djela, čak ni u otaca dominikanaca. Predlažem mu da se ja s navedenim podatkom obratim gospodinu Bénéu u Grenoble s molbom za provjeru, što sam i učinio. Brat Luis de Granada (Luis de Sarria), rođen je g. 1504. u Granadi, a umro 1588. u Lisabonu. Veliko je ime teološke i mističke literature u Španjolskoj i Portugalu, pisac obaju jezika, latinist također, poput Marulića preveo je također *De imitatione Christi*. Djela su mu doživjela mnogobrojna izdanja i prijevode. Na francuski ga je prevodio Geoffroy de Billy, jedan od francuskih prevoditelja *Institucije*. Isti dan nosim u Dramski program HTV u Biankinijevu nacrt emisije *Nove spoznaje o Maruliću* zahvaljujući ljubaznosti g. dr. Nikice Vončine, kojemu sam predložio da se na Televiziji nešto čuje o recentnim otkrićima, sadržanim u *Colloquia Maruliana I*. U čas smo se dogovorili, a brigu za polsatnu emisiju preuzela je gospođa Maja Gregl. Ja ću biti kao voditelj, a sudjelovat će Tonko Maroević, Darko Novaković, Boris Senker. *Vaticinatio ex eventu*: Tonka će zamijeniti Pavao Pavličić, jer će Tonko u vrijeme snimanja u Italiji biti.

9. lipnja nalazim na radnom fakultetskom stolu lijepi dar od auktora: Vinko Brešić, *Dragi naš Šenoa*, Zagreb 1992. Na str. 288 piše: »Kada je 14. novembra 1901. u Zagrebu bila velika slava u spomen Marku Maruliću te proslava 400 godišnjice hrvatske umjetne književnosti, u isti je mah otkrivena spomen–ploča u Mesničkoj ulici u kući, u kojoj se Šenoa s dušom rastao.« Rečenica je to iz teksta Bude Budisavljevića koju je kolega Brešić stavio ispod fotografske kuće i ploče, o kojima je riječ.

11. lipnja prof. Béné izražava veliku radost što je primio publikacije iz Splita, tiskane uz Marulove dane. Istog dana Hrvatsko društvo klasičnih filologa organizira u Klasičnoj gimnaziji u Križanićevoj predavanje *Colloquia Maruliana*. Na neumoljiv nagovor kolegice Olje Perić govornici su Darko Novaković i M. Tomasović. Pridometnuo sam pred gospodom srednjoškolskim profesorima da bi bilo dobro Marulića uvrštavati u obradbu školskih tekstova, ali su mi rekli da su to već predložili. Odgovorio sam: »Ugodno je čuti«, a ugodno je bilo i pročitati izlaganje Vladimira Vratovića *Uvođenje hrvatskih latinista u program klasične gimnazije* u ediciji *290 godina klasične gimnazije u Splitu 1700/1990*, u kojem se argumentirano elaborira prijedlog. Dobio sam od klasičara njihovo glasilo NUNTIVS VI, Zagrabiae MCMXCII. Da vidimo, ima li štogod o Marku? U rubrici *Kronika* izvješćuje se o skupu *Colloquium didacticum classicum XIV barensis* (Bari 7–11. IV. 1992) i veli: »Budući da su teme zadirale i u srednji vijek, prof. Vratović i Bručić odlučili su da nazočnima ukažu na vrijednost djela hrvatskih latinista i obrazlože odluku da uvedemo čitanje izabranih djela hrvatskih latinista u završni razred klasične gimnazije, odnosno u zadnje tromjesječje u ostalim srednjim školama. Predavanje prof. Bručića bilo je intonirano rodoljubno — s primjerima iz djela Šižgorića, Marulića i Boškovića, a prof. je Vratović virtuosno komparirao pojedine stihove ili pasuse hrvatskih latinista s rimskim ili talijanskim piscima. Oba su predavanja popraćena burnim pljeskom.«

15. lipnja odgovor iz Grenoblea na zamolbu o identifikaciji Granadina španjolskog prijevoda *Carmen de doctrina*. Prof. Béné pronašao je u Gradskoj

biblioteci u Grenobleu čak dva izdanja tog prijevoda (Gerone 1622, Barcelona 1674). Naručio je mikrofilm, a u međuvremenu primio je mikrofilm češke adaptacije (Klemens Adam) *Carmen de doctrina*. Poslao mi je također nove podatke o engleskom prepjevu *Carmen*, e da ih prosljedim kolegici Ozani Perković, čiji je rad o tom predmetu pročitao u *Colloquia Maruliana I*.

15. lipnja javila mi se isto tako kolegica Elisabeth von Erdmann–Pandžić, vrijedna kroatistica sa Sveučilišta u Bambergu: »Velika hvala na lijepom svesku *Colloquia Maruliana*. Vidju da to veoma ozbiljno radite. Spremite svakako po jedan Rezenzensexemplar na više slavističkih časopisa u svijetu. Vjerujem da bi onda i mnoge knjižnice htjele ta izdanja naručivati.« Istoga dana auktorica Ljerka Schiffler darovala mi svoju knjigu *Ideja enciklopedizma i filozofijsko mišljenje*, Zagreb 1989, u kojoj se šesto poglavlje zove *Panopticum croaticum*. Tu je uključen Ljerkin esej *Marko Marulić — filozof i enciklopedist* (str. 90–106), koji sa zadovoljstvom, makar sa stanovitim zakašnjenjem, bilježim kao vrijedni marulološki rad.

16. lipnja napokon se oglasila *Stella errantis* u svezi dostavljenoga im sinopsisa za film o Maruliću. Pismo potpisano od direktora Marina Marušića navješćuje »primjedbe i sugestije« i nadu doradbe istoga, pa slijede nepotpisane zamjerke u pet točaka. 18. lipnja pisao sam g. Marušiću što mislim o poslanoj mi recenziji. Sporna je u biti samo peta točka (*Prilog 4*). Tonko se složio s mojim odgovorom.

17. lipnja piše mi iz Pariza gospon Košuta: »U vezi onog što se u predgovoru izdanog Herkula i prijevoda na talijanski kaže *nuovamente tradotto* ne radi se o drugom izdanju već prvom; *nuovamente stampato* znači, sasvim sigurno, novo tiskani, upravo tiskani. To je negdje već Croce notirao, a ja sam to provjeravao. Prijevod Herkula je dakle prvi iz 1549.« Slažem se, jerbo je tako. 24. lipnja nove vijesti iz Grenoblea. »Ne mogu reći koliko mi je indikacija Karla Budora dragocjena: već sam našao tri nova prijevoda na francuski *Carmen* ...«, zahvaljuje raspoloženi gospodin Benić. Šalje fotokopiju jednoga od tih prijevoda, zapravo prijevod prijevoda, jer je francuski interpret Granadina djela prenio tekst u cjelini (*Les oeuvres spirituelles* du R. P. Louis de Grenade, Le tout nouvellement et exactement traduit par le R. Père Simon Martin, A Lyon, M.DC.LVI, pp. 245–246).

26. lipnja čitam u *Vjesniku* (str. 24) *Čudesna »Judita«* (»zadarska izvedba Marulićeva djela je značajno dostignuće jubilarnog PIF–a«). Dubravka Vrgoč ocjenjuje lutkarsku predstavu u okviru zagrebačkog međunarodnog festivala kao vrhunsko kazališno ostvarenje.

30. lipnja. Nije trebalo dugo čekati na pošiljku novih otkrića prof. Bénéa. Javlja o šest novoidentificiranih francuskih verzija *Carmen de doctrina*, što ih je registrirao u Lyonu i Parizu! Smotrio je i nepoznate španjolske i talijanske prijevode. Govori o drugom engleskom prevoditelju Richardu Hopkinsu. Prilaže privremen popis francuskih prijevods: ukupno ih je osam u 21 izdanju! Istina, za neke će biti potrebna naknadna provjera, ali je već sada bjelodano da su Francuzi čitali tu Marulovu pjesmu neprekinuto u razmaku od trista godina (prvo izdanje 1585, posljednje 1866). Marulićevi su se tekstovi, dakle, prevodili i u XIX. stoljeću; osim Franceza, Talijani su prije stotinjak godina posegnuli za *Quinquaginta parabola*. Receptija *Carmen de doctrina*, domete koje možemo za sada tek naslućivati, zacijelo Marula svrstave među klasike kršćanske latinske poezije, a prava je sreća što se prof. Charles Béné odlučio da do kraja istraži njezino širenje.

Potkraj lipnja moram naglo u Split. Vrijedna učenica Centra za odgoj i obrazovanje u kemijskoj industriji Lena sačuvala je za »barba Mirka« list svoje škole. Nemoguć naziv škole, a simpatičan naziv lista, jer se zove *Osvit*; iznenađujuće

DOCTRINA
CHRISTIANA,

EN LA QVAL SE ENSEÑA
TODO LO QUE EL CHRISTIANO DEVE
HAZER, DENDE EL PRINCIPIO DE SV CON-
uersion, hasta el fin de la Perfeccion.

REPARTIDA EN QVATRO LIBROS, QUE A LA
buelta desta hoja se señalan.

COMPVESTA POR EL R. P. MAESTRO F. LVYS
de Granada, de la Orden de Santo Domingo.

Y ahora añadida nueuamente su vida en esta vltima Impression, Por F. Iuan
de Marieta de la mesma Orden.

Con vna Tabla muy copiosa, ahora de nuevo añadida

DIRIGIDA A LA MAGESTAD DEL REY D.
Phélique Nuestro S. hor.

Lucerna pedibus meis verbum tuum, & lumen semitis meis Psalm. 118.
Mandatum lucerna est, & rex lux, & via vitæ, increpatio disciplina. Prov. 6.

140.

Año.

1622.

CON LICENCIA.

Impressa en Gerona, Por Gaspar Garrich Librero.

Vendense en la mesma Empreinta.

Jedno od izdanja glasovitoga djela Luisa de Granada, u kojem je objavljen
njegov španjolski prijevod Marulićeve Carmen de doctrina

je grafički osmišljen i primjereno uređivački postavljen (gl. i odg. urednica prof. Mirjana Duplančić), dobro lektoriran (prof. Tomislav Lazo). Ništa od toga ne bih Vam, dakako, pripovijedao da u *Osvitu* 3/1992. nisu dvije pune stranice Marulu u slavu, *Marko Marulić i oni koji nastavljaju* (portret Anke Petričević), *Naša mlada plavca* (pjesme učenika) te zapis maturantice Nediljke Budić *Pred Marulovim kipom travnja 1992.* (str. 11) Marulić može, vidim, i te kako dojmiti mladež ako se u školi nađe prava spojnica s njegovom osobom, na zavičajnoj, nacionalnoj, domovinskoj crti. No, najvažniji je dodir s njegovim tekstom, a ino neka bude svečani okvir. Zato smo se, ja prošle godine, Darko Novaković ove, divili curama i dečkima iz »Natka Nodila« kako zdušno i razgovijetno krasnoslove ulomke iz *Davidijade*.

VII. 92.

1. srpnja odaslao mi je dr. Košuta sadržajno pismo. On, očividno vodi ga intuicija, aktualizira pitanje »Marulić prije 1500«. Sve mi se čini da je na pomolu senzacionalan obrat: »... sada se sjećam da sam u jednoj rimskoj biblioteci radeći na Institutiji vidio u jednoj kartoteci jedan čudan datum: 1487 ili slično. No koliko se sjećam nisam toj činjenici davao neke važnosti, jer sam smatrao (s pravom ili krivom) taj datum kao grešku inventara. S obzirom da je B. Merula smatrao Marula već slavnom pjesnikom još za vrijeme svog boravka u Splitu, sve govori da je Marul bio poznat daleko prije 1500. g. kao pjesnik.« Valja vrlo ozbiljno uzimati ta upozorenja Lea Košute, jer se ona preklapaju s više nagovještaja, zabilježenih u tekućem ljetopisu, da su određena Marulićeva djela ne samo nastala, nego i bila objavljena prije pisanja *Judite*.

7. srpnja listonoša kuca na vrata i predaje mi veliku smeđu omotnicu. Znam unaprijed odakle je i da je u njoj važan marulološki prinos: preljubazni gospodin Béné šalje za mene i za Karla Budora fotokopiju španjolskog prijevoda Marulove *Carmen de doctrina*, točno mjesec dana pošto sam mu uputio indicaciju: *VERSOS DE M. MARVLO, EN QUE SE TOCAN casi todas materias del Vita Cristi ...* (Luis de Granada, Barcelona 1674, pp. 251–252) *Merci, muchas gracias!*

15. srpnja zahvaljujući gđici Đurđici Ivanišević dobio sam pismo iz Njemačke, poslano *Večernjem listu* 2. VIII. 1991. Gospodin Franz Leschinkohl iz Mainza traži od uredništva moju adresu, jer se želi instruirati o Maruliću. Naišao je nakon dugog traženja u knjižnici Gutenbergova muzeja na dva primjerka Marulićeve *Institucije* (baselско izdanje P. Langendorffa, g. 1513) i o tome pisao u dnevniku *Allgemeine Zeitung*. (Revidiram, dakle, referencije o ovom članku iz ljetopisa za studeni, ispravljajući i pogrešku u navodu prezimena člankopisca.) Nakan je baviti se Marulićevim knjigama u Njemačkoj (odlično, to je široko i slabo obrađeno područje), pa su mu nužne obavijesti i orijentacija u stručnoj literaturi. Odmah sam mu odgovorio i pozdravio nakanu, obećao pomoć u literaturi, samo se plašim, je li, kroz 11 mjeseci, dok je pismo bilo u uredničkoj ladici, smetnuo Marula s uma. Vidjet ćemo. Možda još u ovoljetnom ljetopisu.

15. srpnja, II program HTV–a, 17^h10 – 17^h40 *Nove spoznaje o Maruliću*. Svi zadovoljni. Uspjeli smo (Darko, Pavao i Boris pod palicom potpisanoga) pripočeti važna nova otkrića, tragom zbornika *Colloquia Maruliana*, kojima hrvatski mediji, izim *Slobodne Dalmacije* nisu posvetili pozornost; ne znam hoće li televizijska prezentacija pripomoći da se Marulić napokon odvoji od tradicionalističkih tumačenja i retorike, te da mu se ustanovi položaj prve hrvatske književne zvijezde u Europi. Charles Béné docet.

Sredina je srpnja, negda obično najvrućega, danas najsparnijeg, mjeseca u godini. Bilo bi svrsishodno uzeti kakav odmor, odahnuti od Marka i njegova ljetopisa.

Za otmjenu razbibrigu čitam knjigu Nikole Batušića, *Narav od fortune* (studije o starohrvatskoj drami i kazalištu), Zagreb 1991, kao tečno štivo, instruktivno i ugodno, s bogatom dokumentacijom europskog konteksta hrvatske kazališne kulture, s naznakama kontinuiteta nacionalne drame, što je sve vrsna potkrepa za opovrgnuće tobožnje njezine insuficijencije, koju mazohistički propovijedaju brojni naši kazalištarci. Čitam i pišem da je i na tom području Marulić djelatno sudjelovao, kako se nadaje i iz eseja ovoga stručnjaka (*Scenski prostor Marulićevih drama*, str. 49–61), gdje se analiziraju četiri dramska teksta, što se Maruliću atribuiraju. »Dva modela, svaki u dvije varijante, govore o jedinstvenom načinu kazališno-scenskog mišljenja, o preciznom, iskustvenom uvidu u teatarsku praksu i poznavanje temeljnih zakonitosti mediievalne teatralizacije vjerskog predloška (...). Ako se pak dokaže da Marulić nije autor svih četiriju drama, neće se moći mnogo oduzeti od naše pretpostavke. S jednim ili dva prikazanja, Marulić je čvrsto integriran u kazališni sustav svoga vremena« (str. 61). Nikice, dva su nepobitno Marulićeva. Poučne su *Sinoptičke tablice*, pridodane na kraju knjige, po kojima se vidi europski simultanitët naših kazališnih zbiljanja. U vrijeme kad se pretpostavlja da je Marulić, primjerice, stvorio svoja prikazanja, »francuske družine luda izvode sotije, a u zapadnoevropskim zemljama i dalje se prikazuju misteriji, mirakuli i moraliteti.« Odahnuti od Marula ipak se ne može. Sinoć (19. srpnja) nazvao me prof. Béné i bez sustezanja sada mogu objaviti: Marulićeva latinska pjesma *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi pendentis in cruce* doživjela je osam francuskih prijevoda, izdanih 21 put, te je, izuzevši Mažuranićevu *Smrt Smail-age Čengića*, najviše provedeni i tiskani pjesnički tekst hrvatskog auktora u inozemstvu. Neka se zna. Gospodin Benić me je nagnao da ispravim podatke o njoj iz ovoga ljetopisa (studen, lipanj). On pripravlja bibliografiju svih izdanja *Carmen*, a zabilježit ću ovdje samo privremenu brojčanost prijevoda: osam prijevoda na francuski, dva prijevoda na engleski i češki, jedan na slovenski, četiri na hrvatski, jedan na španjolski (za sada), jedan na talijanski (još nemam podatak o prevoditelju), vrlo vjerojatno prijevodi na njemački, možda i na nizozemski, u četrdesetak do sada uglavljenih naklada, objavaka.

Štujem najnoviji libar prof. Ive Frangeša (*Suvremenost baštine*, Zagreb 1992), koji počinje tekstem *Dike ter hvaljenja meštra Marula*. Tekst je, kao uostalom i cio šjor Ivin libar, pisan na ukusnu stupnju »lipog govoren'ja«, kako Marulić prevodi riječ *eloquentia*, susrevši je u spisu Tome Kempenca. U uvodu rečenog teksta naš dantist i romanist postavlja usporednicu Marulić–Dante na temelju značenja i funkcije njihovih glavnih djela, *Judite* i *Božanstvene komedije*, i njoj se nekoliko puta diljem izlaganja vraća. Taj je prilog prvokrat objavljen g. 1988. i najuvjerljiviji je interpretativni zaglavak teze o sličnosti pozicija unutar nacionalnih literarnih kultura auktora *Komedije* i Marka Marulića, tog »Dantea hrvatske književnosti« (str. 9). Zaglavak je pravu zadovoljštinu dobio samom Marulovom izjavom svojeg poistovjećivanja s Danteom u pismu Jerolimu Čipiku 19. srpnja 1501. Znakovito je da i jedan libar Tonka Maroevića nosi naslov prema početnom stihu *Judite: Dike ter hvaljenja* (Split 1986), te da početni esej i toga libra, *Marulova plavca nova*, dotiče podudarnosti između Marka i Dantea. U bojazni da me sjećanje ne odvede na stranpunicu, kako po prilici glasi jedna Danteova formulacija iz djelca *Vita nova*, Tonkova navedena knjiga, bilježim, bila je predstavljena na tribini blage uspomene, *Književni petak*, u zagrebačkoj Gradskoj knjižnici. Stihove je iz *Judite* krasnoslovio u punoj formi Bože Boban, a ja sam, sjedeći za predstavljачkim stolom, na papiriću ispisao ovu pozdravnicu:

LES
ŒUVRES
SPIRITUELLES

DV R. P.

LOVYS DE GRENADE,
DE L'ORDRE DE S.DOMINIQUE.

Où est contenu tout ce que le Chrestien doit faire depuis le commencement de sa Conuersion, iusques à la perfection de cette vie.

DIVISÉES EN QVATRE PARTIES.

La Guide des Pecheurs, le Liure de l'Oraison, le Memorial de la vie Chrestienne,
& le Liure de l'Amour de Dieu, avec la Lettre de S.Eucher.

*Derniere Edition, enrichie des Passages de la sainte Escriture et des Peres;
avec des Tables pour les Predicateurs.*

Le tout nouvellement & exactement traduit & conferé sur l'Espagnol, par le R. Pere
SIMON MARTIN, Parisien, de l'Ordre de S.FRANÇOIS DE PAVLE.

A LYON,
Chez IEAN GREGOIRE, à la grand' ruë
de l'Hôpital, à l'Image saint Roch.

M. DC. LVI.

Francuski prijevod djela Luisa de Granada sadrži i prijevod Marulićeve
Carmen de doctrina

*Mi smo došli usred Petka,
ne zbog ića, ne rad pića,
da počnemo od početka,
od Marula Marulića.*

*Kroz knjigu smo prošli Tonka,
»Juditinu« držec stranu,
kû rič Bože kiti zvonka
za vas čejad odabranu.*

Oponašao sam izriječ Vetraniceve maskerate, jer sam tada, motreći petrarkističke sastojke u *Juditi*, imao mogućnosti osvjedočiti se koliko je Marulić jezično i stilski srodan s ranim dubrovačkim renesansnim pjesnicima.

Komparatistička invokacija Dantea susreće se, dakle, učestalo (i ja sam u njoj sudjelovao), čak i u naslovu članka Rafa Bogišića, objavljenu u *Slobodnoj Dalmaciji* 24. srpnja 1985. na stranici 10. Napokon je, reč bi, dobila punu legitimnost.

Štujem studiju *Misliti u vlastitu jeziku* Damira Barbarića (*Kolo* 1/92), štijem s uvažavanjem i s razumijevanjem slijedeće postavke: hrvatski se jezik već u srednjovjekovlju suočio s djelima europske baštine u prevoditeljskim iskustvima (biblijski, bogoslovni, liturgijski tekstovi s Istoka i Zapada), a »završnu fazu toga tako važnog procesa rane prevodilačke recepcije grčko-europskog nasljeđa možemo danas nasreću pratiti recimo studijem Marulićeva prijevoda čuvena srednjovjekovnog teološko-mističkog spisa Tome Kempenca *De imitatione Christi*« (str. 18). Kad sam se g. 1974. susreo s djelomičnim Marulićevim prijevodom *Imitacije*, odmah mi je bilo jasno da je riječ o prvorazrednom ostvarenju, velike jezične, kulturološke i traduktološke vrijednosti. To su pošlje potkrijepila istraživanja J. Derossija, Dunje Gabrić-Bagarić, Z. Kulundžića te Milana Moguša, u čijoj je redakciji cjelovit prijevod objavljen u *Sabranim djelima Marka Marulića* (XII, 1989). Uz opasnost opetovanja već rečenog u ljetopisima, ja ću ipak pridometnuti da je Marulićevo *Naslidovanje* prevažan dokument hrvatske proze, koja se ne smije mimoilaziti ni u jednom povijesnomu sagledavanju nacionalne pisane kulture i duhovnosti.

Posljednji dan srpnja dobio sam odgovor iz Mainza od gospodina Leschinkohla i sve se čini da ćemo otvoriti još jednu liniju dopisivanja. U pošiljci su i dva odreska iz novina, gdje izvješćuje o Marulićevim knjigama: Franz Leschinkohl, bestseller des 16. Jahrhunderts entdeckt (»Ein Werk des kroatischen Humanisten Marko Marulic in alten den Beständen Gutenbergmuseums gefunden«), *Allgemeine Zeitung*, Mainz, 30. VII 1991. Uz ovaj je članak objavljena i slika naslovnica izdanja *Institucije*, ANNO M.D. XIII. BASILEAE s prekrasnom grafičkom i likovnom opremom. Iznad naslova auktora i djela na središnjem mjestu stoji krasnopisni ukras MARIA, što će fra Hrvatina Jurišića, koji se bavi marijanskim marulološkim kontekstom zacijelo zanimati. Drugi, kraći, objavljuje *Der Donauschwabe*, Aalen, 13. Oktober 1991. sa slijedećim naslovom *Ein Bestseller aus dem 16. Jahrhundert* (»Werk des kroatischen Humanisten Marulic«). Gospodin Franz inače se bavi poviješću tiskarstva, a budući da je dio Marulićevih knjiga razmjerno rano ušao u europske pogone i radionice, jasno je zbog čega mu je hrvatski humanist prirastao srcu.

VIII. 92.

Dan prije polaska na »ljetovanje«, 5. kolovoza, dobio u ruke *Marulić* 4/92. Čitam ga u jednoj sjenovitoj dubravi u Kućićima gotovo s uzbuđenjem. Dobrohotni čitatelj ovoga ljetopisa vjerojatno je zamijetio da se posljednjih mjeseci navraćam

višeput na pokrenuto pitanje o izdanjima *Institucije* i *Evangelistara*, ranijih datuma od onih identificiranih. U *Maruliću*, o kojem je riječ, fra Petar Runje objavljuje na str. 476–479, svoje bilješke o tom predmetu pod intrigantnim naslovom *Inkunabule Marka Marulića*. Pregledavajući Kodekse Vatikanske knjižnice i popise knjiga koje su se nahodile po franjevačkim samostanima u XVI. stoljeću, on je naišao na niz registriranih Marulićevih knjiga, za koje nema podataka u dosadašnjim bibliografijama. Izdanje *Evangelistara* iz g. 1500. ima čak tri takve potvrde: Cod. Vat. 11278, Cod. Vat. 11280. p. 107 (tu je čak naveden i datum tiskanja, 17 Maji 1500), Cod. Vat. 11285, p. 248. Mislim da više nema dvojbe o postojanju toga izdanja, samo se valja potruditi da se pronađe koji njegov primjerak. Petar Runje je također skrenuo pozornost na *Instituciju* iz 1498. («*Marci Maruli opus de Religione vivendi in citatione per exempla ex veteri novoque testamento colletta*«, *Impressum Venetiis per Jacobi num de Pentis de Leucho in ottavo 1498*, Cod. Vat. 11281, p. 277. Prema tim zapisima, jedan primjerak *Institucije* iz g. 1498. posjedovao je franjevac opservant Mariano de Cortona, kao što je notirano i tko je posjedovao primjerke *Evangelistara* iz 1500. Neozbiljno bi bilo ignorirati vatikanske knjižničke kodekse, pa prema tome možemo govoriti o tome da je *Evangelistar* tiskan prije petnaestak godina, a *Institucija* desetak godina nego se do sada predmnijevalo. Štoviše, ta su Marulova latinska djela kao *editio princeps* inkunabulska, dakle spadaju u povlaštena izdanja europske Gutenbergove galaktike, raritetna su i goleme kulturološke vrijednosti. Istina, još su nužne dodatne provjere i identifikacija nekog primjerka, koji se možda krije u kakvoj samostanskoj ili kurijalnoj knjižnici. U fra Petrovu izvješću navode se indicacije i za izdanje *Evangelistara* iz 1515, te *Institucije* iz 1501. No, još veću pozornost privlači popis knjiga fra Francesca Bagolina od 10. lipnja 1600, načinjen u samostanu franjevacu u Padovi: «*Marco Giovanni Gerson della imitatione di Xto e del dispregio del mondo in Vinetia all insegna del S. Hier. 1543*«, Cod. Vat. 11283, p. 34. Prof. Runje se pita: «*Zašto je popisivač stavio u naslovu autora Marco Giovanni Gerson i na kraju da je izdano all' insegna del S. Hier?* Nije li to zapravo Marulićev prijevod djela *Nasljeduj Krista?* To nagovijestila je i ona *all' insegna del S. Hier.*« Teza se čini odvraćaju, ali će je valjati ispitati. Činjenica je da je Bartul Kašić, to sam sam utvrdio, prevodeći *De imitatione Christi* Tome Kempenca poznavao i koristio Marulićev prijevod istoga spisa, koji je tek u najnovije doba prema pronađenom tzv. Londonskom rukopisu tiskan i postao dostupan javnosti. Je li Kašić imao u rukama rukopis ili *editio princeps* Marulićeve hrvatske verzije Kempenceva *bestsellera?* Zahvaliti je fra Petru što je svoje bilješke podastro javnosti i na taj način omogućio marulolozima vjerojatna nova otkrića.

U istomu broju *Marulića* (4/92) priopćen je i tekst Stanislava Pejkovića *Zašto je Poncije Pilat hrvatski književnik?*, neka vrsta satiričkoga ratnog dijaloga, u kojem se tekstu pojavljuje i Marko Marulić. U *Vijestima* (str. 534–535) je M. V. izvijestio o pojavi zbornika *Colloquia Maruliana I.*

Po povratku iz Kučića dočekala me pisma g. Bénéa i Leschinkohla. Gospodin iz Grenoblea šalje mi daljnje kopije prijevoda Marulićeve *Carmen*, a gospodin iz Mainza poduzimlje akciju potrage za Marulićevim knjigama po njemačkim knjižnicama.

Ljubazni mi prijatelj Nedjeljko Fabio i bez mog nagovora pomaže u, kako on kaže, *marulićanstvu*. Boravio je Nedjeljko u Osimu i u tamošnjoj Biblioteca Comunale «*Francesco Cini*» potražio imaju li kakve knjige od Marulića. Bogue, imaju: prijevod *Institucije* na talijanski iz 1586. i 1593. Osimu je gradić pokraj Ancone, a eto, u tamošnjoj knjižnici mogu se naći dva izdanja Marulićeve slavne knjige, što je također znak koliko je ta knjiga kolala Italijom, Europom. Domenico

Kovač, kako u šali nazivljem sadašnjega predsjednika hrvatskih književnika, fotokopirao je (u istoj knjižnici) važan članak Carla Dionisottia *Marco Marulo traduttore di Dante*, predmnijevajući da će mi dobro doći, što je živa istina, jer je taj tekst teško dostupan, a imao je velike »posljedice« za uočavanje rukopisa *Davidijade*. Nedjeljkova pošiljka malo mi je potisnula nevoljkost, proizašlu iz nemara koji susrećem kad predlažem kakav čin u korist marulologije. Moram navesti, premda nisam sklon depresiji i apatiji, da sam tijekom ovoga ljetopisnog razdoblja uputio javnim osobama i institucijama nekoliko prijedloga u svrhu promicanja Marulića, koji su prijedlozi ignorirani bili, ali o tome, zaključio sam, nema smisla jadikovati pa ih preskačem. Samo ću napomenuti da mi se za snimanje filma o Maruliću više nitko nije javljao.

Tijekom boravka u Dalmaciji vidio sam da se u splitskom dnevniku dosta zbori o Maruliću, ali tekar u svezi koja će od dviju splitskih srednjih škola nositi njegovo ime. Dok ovo pišem, raspra još nije završena.

PRILOG 1.

MARULIĆEV SPOMENIK U ZAGREBU?

Prvih godina ovoga stoljeća, 1901. i 1902, cijela je Hrvatska bila prožeta odavanjem počasti Marku Maruliću u prigodi četiristoljetnice nastanka *Judite*. Proslave su se održavale u svim našim gradovima, listovi i časopisi tiskali su napise o Maruliću, neki mu čak posvećivali posebne brojeve. Osobit odjek imale su jubilejske svečanosti u Zagrebu, izvanredno i sadržajno organizirane, kojima je bila nazočna reprezentativna delegacija grada Splita na čelu s gradonačelnikom Vickom Milićem, inače proučavateljem Marulića, i dođ Franom Bulićem. Bulić je 13. studenoga 1902. održao glavni govor na sjednici Društva hrvatskih književnika, koji su tih godina opjevali Marulića u pjesmama, uzimali ga za junaka svojih proznih i dramskih tekstova. Kad bi se svi ti tekstovi okupili, mogla bi se načiniti debela knjiga beletrističkih prinosa Marku u čast. Dva su pak slikara, klasika hrvatske umjetnosti, Emanuel Vidović i Bela Csikos-Sessia, izradila njegove zamišljene portrete.

Slika Bele Csikosa, ocijenjena je u *Vijencu* od 2. siječnja 1902, a tu nalazimo i napomenu da bi ona mogla dobro doći kiparu, koji će ostvariti Marulićev spomenik u Zagrebu. Već tada, dakle, postojala je nakana i zamisao o podizanju spomenika. Gradsko zastupstvo, naime, donijelo je g. 1901. odluku da se Domobranska ulica u Zagrebu, današnja Vukovićeva na Černomercu, nazove Marulićevim imenom. Poslije je, g. 1928, trg oko Sveučilišne knjižnice nazvan Marulićevim, tako da je »otac hrvatske književnosti« u glavnom gradu dao obilježje dostojnomu urbanomu i nacionalnom prostoru. U rečenoj odluci zagrebačkog magistrata iz 1901. postoji i stavka o podizanju spomenika Maruliću. Kako bilježi Vojmil Rabadan (*Cakavska rič*, 1/72), javnost je pozdravila zamisao, pa je u tu svrhu Akademija darovala 400 kruna, 50 kruna poslao je dr. Dinko Vitezić, zastupnik istarskih Hrvata u Carevinskom vijeću u Beču. Potonju svotu uputilo je i jedno malo mjesto s otoka Brača, Selca, poznato nam po spomeniku Lavu Tolstoju. Povijest nas uči da je podizanje javnih spomenika u Zagrebu mukotrпно i hirovito, pa se ni ta zamisao nije još ostvarila. Proslava je prošla i, kako to u nas često biva, vjerojatno je uzmanjkalo novaca, a još više djelatne volje, da se odluke donesene u svečarskom raspoloženju provedu.

Vrijeme je, držim, da se nakon devedesetak godina opet poradi na podizanju spomenika Marku Maruliću u Zagrebu, gradu koji on spominje u jednom pismu (pismo će uskoro objaviti *Mogućnosti*) na vrlo znakovit način. Marulić 19. srpnja 1501, otprilike tri mjeseca pošto je ispjevao *Juditu*, javlja Jeronimu Čipiku kako mu je upravo stigla vijest da Skender-paša sa svojim jurišnicima robi Slavoniju i nadire prema Zagrebu, zbog čega je tjeskoban i nespokojan, ojađen stanjem »na području Hrvatske.« Iz konteksta se nazire kakvo značenje za njega ima taj grad, simbol Hrvatske. Želja da se Marulić prisnije poveže sa Zagrebom očituje se ne samo u nakani spomeničke obilježbe, o kojoj je bilo riječi, nego i u jednomu poetskom naporu Velimira Deželića starijeg. On je u *Prosvjeti* iz 1901. objavio pripovijest *U grimizu osvica*, gdje je Marulić prikazan u romantičarskom ushitu. Radnja se zbiva u Padovi, dok je tamo Marko sveučilištarac. On, kao najvrjedniji student, drži govor pri posjetu mletačkog dužda, koji u njemu prepoznaje genija, proriče mu buduću slavu. Govor je oduševio sve nazočne, a i jednu ljepoticu, što će mu pristupiti i prozboriti hrvatski: »O, budite dikom roda hrvatskoga!« Ljepotica mu se zatim predstavila, rekavši da dohodi iz Zagreba, a da se zove Judita. Taj susretaj Marko Marulić nigda nije zaboravio, po Deželićevu pripovijedanju, i on je začetak njegove rodoljubne poeme *Judita*. Pisac popularnih romana iz hrvatske prošlosti dao je oduška svojoj mašti romantizirajući mladenačke Marulićeve dane na podlozi sveopćega tadašnjega zanosa za tvorca *Judite*. No, pri tome je zamjetna i jedna tvorbena nacionalna tendencija, da se kult Marulića rasprostre diljem svih hrvatskih krajeva i da pripomogne njihovu duhovnomu okupljanju i sjedinjenju u uvjetima Khuenove protuhrvatske politike. Naravno je, dakle, bilo da se Marulić simbolički ustoliči u Zagreb, središte nacionalnog života i da se tako istodobno spoji *Spljet*, rodni mu grad, s tim središtem u inspirativnoj perspektivi. Deželić i njegov naraštaj nisu, dakako, znali za Marulićevo pismo, u kojem je riječ o Zagrebu, jer ga je istom nedavno otkrio u Mlecima g. Miloš Milošević iz Dobrote. Inače bi ono jamačno dalo poticaja njihovoj književnoj fikciji i motiviralo nedovršeno zagrebačko obilježavanje.

Ono što je započeto, ako je dobro i svrhovito, valja završiti. To je načelo javnog djelovanja bez kojeg nema sustavna napretka. U slučaju Marulićeva spomenika u Zagrebu ono je odveć odgađana obveza, što može prijeći u zaborav. U *Večernjem listu* (4. svibnja 1990) u rubrici ZG ABC zabilježen je kao znamenitost, identitet Zagreba i Trg Marka Marulića. To je uistinu lijep trg sa Sveučilišnom, drvoredom, travnjakom, dvostrukim vijencem secesijskih grada, po danu, nažalost, pretrpan postrojenim automobilima, po noći, jedan mu dio prepušten pigallskoj čeljadi, urbanistički i komunalno pomalo zapušten. U *Mogućnostima* (12/90) prije koju godinu napomeno sam da bi Marulić u Zagrebu trebao svakako imati i spomenik i iznio prijedlog za lokaciju: ispred Sveučilišne. U tom bi izboru drevna zgrada bila omeđena dvama spomenicima, Marulićevim i Bulićevim, oba s juga, oba velikana, neprijeporne nacionalne ličnosti. Na lokaciji nipošto ne inzistiram, jer to određuju mjerodavni i pozvani. Prijedlog sam, e da bi bio dostupniji, opetovao u *Vjesniku* od 10. travnja 1991. (zapravo u njegovu naglo uskrslom i naglo ugaslom dodatku VUS-u) sa »širim obrazloženjem«, kako se dolikuje. U hrvatskoj metropoli postoji, ipak, dojmljiv broj spomenika klasicima nacionalne književnosti: Kačiću, Preradoviću, Šenoi, Kumičiću, Kranjčeviću, Matošu, Nazoru, Goranu, Cesarcu, Zagorki, Tinu. Takva su znamenja po europskim glavnim gradovima povijesna prosudba trajnosti i zasluga pojedinih pisaca u pretpostavljenom vrijednosnom odabiru. Zagrebačkom popisu nedostaju ponajprije stari pisci (Držić, Gundulić), Krleža, a vrhu svih Marulić, začetnik naše auktorske poezije, prva potvrda njezine visoke europske kulture, utemeljitelj epike, epigrafije, arheologije, prevoditelj i istodobno

latinist svjetskog odjeka i objavljivivosti. U promišljanju ne samo hrvatske kulture nego i svekolike povijesti Marko se Marulić neosporno ukazuje jednom od središnjih, nemiloilaznih pojava. Kako to da u glavnom gradu Hrvatske i hrvatstva nema spomenika? Do danas, prošla je točno godina dana, nitko se nije osvrnuo ni na taj moj prijedlog, pa ga iznovice podastirem, s još širim obrazloženjem. Sada je mjesec travanj, ovih je dana (22. IV) g. 1501. Marulić napisao posljednji stih *Judite*, pa se u spomen toga održavaju Marulovi dani u Splitu, što je, nadam se, prikladan povod da se podsjetimo na zaključak Gradskog zastupstva Zagreba iz g. 1901, da se što prije podigne spomenik Marku Maruliću u hrvatskoj metropoli.

PRILOG 2

Štovani g. uredniče,

ovih su se dana u Splitu odvijali *Marulićevi dani* s vrlo bogatim sadržajima. Od priredaba što su bile izravno vezane uz Marka Marulića, navodim predstavljanje zbornika *Colloquia Maruliana* s gradivom s prošlogodišnjeg »okruglog stola«. U zborniku ima više priloga naših i inozemnih marulologa, objavljeno je i sedam doslije nepoznatih Marulićevih pisama s novim podacima bez kojih se više neće moći napisati nikakav članak o tvorcu *Judite*, pa ni bilješka, primjerice, za kalendarsku rubriku u *Vjesniku*. Riječ je o okolnostima nastanka i tiskanja *Judite*, o trima zagubljenim djelima iz Marulićeva pera, o njegovu nespokoju zbog prodora Turaka iz pravca Slavonije prema Zagrebu; k tomu u zborniku ima više inspirativnih radova o recepciji našeg humanista u Engleskoj, Španjolskoj, Portugalskoj, Francuskoj ... Nakon predstavljanja rečenog zbornika istog dana (21. IV) odvijao se i ovogodišnji »okrugli stol« uz sudioništvo sedmorice referenata. Slijedeći dan svečano je predstavljeno novo izdanje *Judite* s prvotiskom kao reprint dodatkom i novi latinski svezak Sabranih djela. U četvrtak 23. travnja otvorena je izložba slavni Marulićevih knjiga.

Gospodine uredniče, o svemu tome Vaš je list donosio kratke vijesti u kakvom zakutku kulturne rubrike. To su zapravo bile agencijske notacije, jer je zadaća izvještavanja spala na Vašega splitskog urednika, koji se bavi drugim područjima. Ja se, inače, bavim Marulićevom recepcijom u hrvatskoj književnoj kulturi i moram ustvrditi da, što se tiče *Vjesnika*, spomenute manifestacije nisu imale nikakva odjeka u javnosti. Nezgoda je u tome što je *Vjesnik* središnji hrvatski dnevnik, pa se može doći do pogrešne ocjene o ravnodušju javnosti spram Marulića. Da bih bio pravedan, pogledao sam i prvo i zagrebačko izdanje Vašega dnevnika i konstatirao da mi ništa nije promaknulo. Nema razlike.

Znam da imate poteškoća. Ja Vam neću davati savjete, jer na to nemam pravo. Imam dojam da je Vaše momke zahvatila bezvoljnost i preudobnost, ali dojmovi možda varaju, makar ih iznosi čitatelj *Vjesnika* od g. 1954, koji ga nije prestao čitati ni kad je spao na osam stranica. No, sve je to izvan okvira ovoga mojega iskrenog prosvjeda. Redakcija *Vjesnika* raspolaže s ponajbrojnijom kulturnom rubrikom u Hrvatskoj i nema opravdanja zbog čega se tako nehajno odnosila prema Maruliću, manifestacijama u njegovu čast i prema marulološkim otkrićima, od kojih su neka upravo senzacionalna i pogodna za novinsku obradbu. Držao sam svojom dužnošću upozoriti Vas na te propuste.

S uvažavanjem

Grob Marka Marulića u crkvi svetoga Frane na Obali u Splitu, jedini potvrđeni trag njegove zemaljske parabole. Nimalo slučajno smješten je u mini-Panteonu, pokraj slavnih sugrađana od Tome Arcidakona do Ante Trumbića. Snimiti grob i natpis na grobu, koji će čitati glumac. Natpis na grobu: Tinov »garb slovućeg greba...«

Marulićeva rodna kuća nije ubicirana, kandidiraju zdanja u Papalićevoj, Kornelija Nepota ... Kamera obilazi takve lokalitete i Papalićeve dvore, Muzej grada Splita, koji u svakom slučaju daju ugođaj Marulova Splita. Snimiti drevne tlorise, vedute i planove Splita. Hektorović: »O Splita čestiti ...« Urbanost Splita toga vremena između priznavanja vrhovništva Mletačke Republike i autonomnoga komunalnog ustroja. Izlazak Grada izvan Dioklecijanovih zidina (prema Trgu, Pisturi i Moru, tj. Lazaretu). Loza Marulića. Otac i majka, braća i sestre. Glumac čita ulomak iz Marulićevih pisama. Unatoč svojoj funkciji gradskog službenika i profesionalnog pisca Marko se skrbio za obiteljsko imanje i rješavao obiteljske probleme. Odnos prema sestri Biri (samostan benediktinaka u »zidinama«), popraćen citatima iz pjesama, koje je Marko pisao za zabavu koludricama. Obiteljska imanja vode nas u slikovitu splitsku okolinu (Jame, Smrdečac, Mertojak, Lora, Plokite). Ulomak iz Markove oporuke.

Marulovo obličje prema Natalisu. Snimiti Vidovićev portret Marulića (Muzej grada Splita) i portret Csikosa, eventualno galeriju slavnih likova u kavani hotela »Marjan«. Humanistički učitelji u Splitu, pismo Šižgoriću, boravak na učilištu u Padovi. Marulićev splitski humanistički krug (Papalići, Alberti, Toma Niger). Snimiti u Poljudu (samostan franjevac) grob i portret Tome Nigera. Šetnja solinskim ruševinama i ostacima rimskih zdanja nadahnjuje Marulovu zavičajnost i univerzalizam. Citat iz eseja Frane Bulića. Ali, nije vrijeme za intelektualnu kontemplaciju, jerbo su Turci »ante portas« i krvavi se boj bije. Snimiti klišku utvrdu. Pogibije branitelja izazivlju Marulovu reakciju u latinskim stihovima (epitaf Žarku Dražojeviću, čiji se grob nahodi u splitskoj prvostolnici). Rasap »cijele Hrvatske«, apokalipsa osmanlijskog prodiranja i bešćutnost kršćanskog Zapada potiču Marula na javno pismo papi. Pomoći nema (citati iz *Molitve suprotiva Turkom*). Njegovo uzor–djelo *Judite* također ima boju i osloboditeljsku tenziju. Ulomci iz predstave *Judite* na Splitskom ljetu. Biblijska tematika i izbor legendarne junakinje aktualan je i znakovit, no obradba je sasvim auktorska i pjesnički samosvojna, pače vezana s Marulovim zavičajnim krajolikom i rodnim tлом. Opisi mora, primjerice, iskustveni su i otkrivaju čovjeka koji je volio more, prirodu i ladanje. Egzemplarni opisi mora iz *Judite* i *Davidijade*. Boravak u Nečujmu na otoku Šolti (snimiti hotel »Marulić« u nečujamskoj uvali) koliko je povlačenje iz javnog života, toliko je i uživanje u blagodatima polja i mora. Marulić je volio i slasne zalogaje (ulomak iz poslanice sa Šolte), osobito riblje (početak poslanice Katarini Obirtić). Čutio je ljepotu krajolika i čar raslinja (usporedno mjesto iz *Susane*), a i sam izbor teme starozavjetnih ljepotica upućuje na njegovo estetsko nagnuće i ljudsku osjetilnost. Marulićeva se liričnost očituje u pjesmama i njegovim hrvatskim marijanskim pjesmama, u ravnovesju između fizičkoga i metafizičkoga. Kako je Marulić ulazio u drugo doba života, sve su ga više zaokupljale duševne brige i misao na prekgrobni život. Splitska mladost onog doba bila je, kao i sada, bučna, vesela i neobuzdana, pa ju je Marulić slikom i stihom pozivao na uozbiljenje. Ulomci iz *Dobrih nauka*. Boravak na Šolti također je iskoristio za prijevod asketsko–čudorednog spisa Tome Kempenca, koji je prijevod važan uzorak hrvatske proze. Tu je, čini se, redigirao i *Juditu*, koja se, zbog do sada posve neodgonetanih razloga, pojavila tiskom

tekar dva desetljeća poslije. Ulomak iz pisma Grassolariju. I njegova latinska djela pratila su nakladničke nevolje, zbog cenzure, zbog novaca ili drugih pretpostavljenih teškoća. *Davidijada*, vrhunski kršćansko–vergilijski pjesmotvor, također dugo pisan i više puta ispravljan, ostade u rukopisu sve do 1954. Suvremenici su taj spjev, međutim, čitali i kovali u zvijezde s punim opravdanjem, jer je riječ o prvorazrednom proizvodu europske humanističke poezije. Pohvalni epigram Božičevića *Davidijadi*. *Davidias* je kruna iskustava u latinskim heksametrima, kojima je, među ostalim, pjevao splitskim svecima, svetom Jeri (snimiti marjanske crkve, svetog Dujma s relikvijarima i sarkofagom, Arnirov sarkofag). Ambijent katedrale svetog Dujma opisao u *Solinskim natpisima* (snimiti Peristil, Vestibul, Jupiterov hram). Usuprot *Davidijadi*, njegovi prozni latinski spisi našli su put do nakladnika, čitatelja i štovatelja. Ipak, i tu je bilo peripetija, tj. problema s inkvizitorskim pregledačima knjiga. No, to nije omelo nevidenu recepciju tih spisa, poglavito *Institucije* i *Evanđelistara*, koji se tiskahu i prevađahu od Praga do Lisabona, od Belgije do Engleske. Slavni europski gradovi i slavni nakladnici u Mlecima, Baselu, Kölnu, Antwerpenu i drugdje otimahu se za njegove knjige. Na desetke izdanja potvrđuju da je riječ o prvim onodobnim »bestsellerima«. Neka su od njih i divot–izdanja, popraćena pohvalnim pjesmama prevoditelja i nakladnika. Nahodimo ih sveudilj po iole uglednijim knjižnicama u svim europskim zemljama. Čitali su ih sveci (sv. Franjo Ksaverski, sv. Ignacije Loyola), pisci pikaresknh romana (veliki barokni spisatelj Quevedo) i heretici kao što je slavni Henrik VIII. Snimiti naslovnice pojedinih izdanja, vedute gradova, portrete spomenutih ličnosti i opaske Henrika VIII na margini. S druge strane neki mrzovoljni cenzorski službenik dao je spaliti *Instituciju* na javnoj lomači s Macchiavellijevom knjigom. Marulić je štovao slavnog suvremenika Erazma Rotterdamskog, kojemu je dijelio komplimente u jednom predgovoru, što ga poslije nije tiskao, makar je prekrizio neke rečenice. Marulić je, istina, svoju eruditsku naobrazbu temeljio na poznavanju antičkih pisaca i srednjovjekovnih latinskih auktora. No, s velikim je afinitetom čitao i pjesnike »pučkog« jezika, talijanske rimatore, kao što se držao i nastavljačem, sljedbenikom hrvatskih »začinjavaca«. Tako se u njegovu djelu križaju tri pjesničke tradicije latinska, talijanska i hrvatska. Svoj humanistički univerzalizam iskazao je zanimanjem za razna područja (slikarstvo, kiparstvo, arheologija, numizmatika, epigrafika, historiografija, filologija, enciklopedistika) kreativnog djelovanja povrh literature. Prevodio je Dantea s talijanskog na latinski, Petrarca s talijanskoga na latinski i hrvatski, pokazujući istančan prepjevateljski osjećaj. Renesansni duh i ukus očituje se u njegovim pjesmama kad riše žene. Težio je i napajao se europskom duhovnom baštinom, duboko ukorijenjen u domovinsku zbilju i hrvatska književna iskustva. Europa je prihvatila njegove spise u XVI. i XVII. stoljeću, a danas ga ponovno otkriva kao pripadna pisca, što svjedoče monografije o njegovim djelima i radovi u uglednim europskim časopisima stručnjaka iz više zemalja. (Pokazati kamerom nekoliko knjiga i časopisa.) Pisac visoke humanističke pjesničke kulture, takmac Vergiliju, kojega je zvao »prvakom pjesnika«, istodobno je po inspiraciji ili improvizaciji neposredan, zabavan (slagao je enigmatičke sastave), pače humorističan. Ulomci iz *Anke satire*. Tako svjedoči da je živio uobičajenim životom renesansnog Splita, u mladosti odan »klapama«, u srednjoj dobi privržen humanističkom društvancu, potkraj života ozbiljan i zabrinut, posvećen svojem književnom radu. Ulomak iz latinske pjesme o drijemu, koji ga danomice napada.

Ne napuštajući, tako reći, cio život Split, tada nevelik grad na rubu Europe, k tomu u turskom okruženju, Marulić je uspostavio komunikaciju s bitnim onodobnim kulturnim gibanjima. On nije živio u okrilju velikih dvorova i mecena, već se

afirmirao snagom svojega talenta i uvjerljivošću motivacija i spisateljske spremne. Unatoč uspjehu i odjeku te mogućnosti kozmopolitske recepcije latinštinom, on je ostao privržen svojemu jeziku, čakavskom materinskom idiomu, kojim je izražavao svoja najprisnija i najosobnija nagnuća. Zato ga je njegov narod prihvatio, postavio ga na zaslužno ishodišnje mjesto svoje nacionalne književnosti. Pisac, koji se uistinu stvaralački potvrdio u univerzalnim razmjerima i posvojio gotovo čitavu onodobnu i tradicijsku europsku kulturu, uzmogao je hrvatskoj književnosti dati iznimno dostojanstvo i najvišu mjeru iskaza. To svjedoče bezbrojna pozivanja na njegovu riječ diljem stoljeća (Zoranić, Levaković, Kašić, Kavanjin, Ujević, Nazor, Tonči Marović). Osim užeg zavičaja počast su mu odavali svi hrvatski krajevi, pogotovo nacionalno središte, grad Zagreb. Snimiti Sveučilišnu i natpis na Trgu Marka Marulića. Uostalom, što smo nedavno doznali, i naš je Marul nadrazio poseban nespokoj u času kad mu se činilo da je Zagreb ugrožen uslijed nadiranja Turaka, pokazujući time zanimanje za sveukupni nacionalni prostor i sudbinu domovine. Citat iz pisma Grassolariu. Njegov središnji spomenik na povijesnomu mjestu u rodnom gradu čini ga najbližim puku kojemu se obraća u »Versih harvacki«. Snimiti gornji dio spomenika, posebno se zadržati na knjizi. Drugi meštar hrvatske umjetnosti ovjekovječio ga je u toj zamisli broncom, premda je, kako bi rekao Horacije, Marulovo djelo trajnije od mjedi. Treći hrvatski meštar u svojemu ga je sonetu uzorito i s pravom uzvisio, stvorivši kult prvog klasika uz sve vijeke.

Citirati jedan dio Tinova *Oproštaja*.

PRILOG 4

Peta točka, priznajem, zburnila me i iznenadila. Aludira se, valjda, na Marulove latinske spise i spominje biblijska egzegeza. Pa u sinopsisu je, zaboga, jedno od težišta na tim latinskim spisima koji su ga učinili europski poznatim spisateljem, donijeli mu slavu u Europi kakvu još nije dostignuo nijedan hrvatski književnik. Riječ je o dvama spisima, u prvom redu, koji su Bibliju uzimali kao vrelo, ali nipošto nisu egzegetički, jer su moralističko–esejistički i prepuni primjera što nisu iz Biblije. Bibliju je Marulić tako reći znao naizust, ali je svoje znamenite spise literarno strukturirao i ostvarivao, i zato su mu donijeli veliku slavu i čitljivost, itd. Bibliju je koristio kao građu i vratak nadahnuća, ali to su radili bezbrojni nabožni pisci tog doba. Marulić ih je temeljito natkrilio vještinom svojega pera, ukusom humanističkog literata, otuda je njegova recepcija toliko razgranata. Polazeći od vertikalne filma Split, zavičaj, domovina, Hrvatska, humanizam, Europa, htjeli smo Marulića prikazati kao auktora hrvatske kulturne samosvijesti, hrvatskog europejstva i kao poticajnu mediteransku pjesničku ličnost koja je utemeljila književne vrednote, bitne za funkcioniranje hrvatske književnosti i u nacionalnomu i u europskomu obzoru. Film će imati, koliko se sjećam, 30–40 minuta. Valja voditi računa o proporcijama, ter o tomu da je više od 80% Marulova opusa na latinskom. Posljednja rečenica: »A preporodno i obnoviteljsko vrijeme upravo kulturno i duhovno potrebuje takve evokacije i interpretacije«, zvuči direktivno i kanda je pobjegnula iz kakva zaključka, diskusije, smjernice bivših plenarnih sjednica. A zašto bih se ja, govorim u svoje ime, već dvadeset godina bavio Marulićem nego zbog tih motivacija. Posegnuo bih inače za kakvim unosnijim piscem koji bi mi, u skladu s trenutačnim smjernicima, donio više slave, ugleda i novaca ...